Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет історії, політології та міжнародних відносин

Кафедра політології та державного управління

Криза інституту президентства в Україні в умовах незавершеності політичної реформи

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти - другий (магістерський)

Виконала:
студентка 6 курсу, групи 606
спеціальності052 Політологія_____
(шифр і назва спеціальності)
Белінська Альбіна Олегівна
(прізвище та ініціали)
Керівник
_док. політ. н.,проф. КруглашовА.М._____
_____
(прізвище та ініціали)
Рецензент_____
(прізвище та ініціали, кафедра, університет)

До захисту допущено:
Протокол засідання кафедри № 3
від „_02___” _грудня__ 2021 р.
зав. кафедри_____проф. Круглашов А.М.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП……..……...…….……3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ…….……7
1.1. Методологія дослідження……..…….……7
1.2. Наукові підходи до розгляду сутності інституту президентства та його еволюція у системі державної влади……11
1.3. Аналіз джерел……..……19
РОЗДІЛ 2 ЕТАПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ НЕЗАВЕРШЕНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ РЕФОРМИ……25
2.1. Зародження та основні етапи розвитку інституту президентства в Україні……25
2.2. Сучасний кризовий стан інституту президентства…….……46
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ……53
3.1. Характеристика європейського досвіду становлення та розвитку інституту президентства…….……53
3.2. Моделі реформування інституту президентства в Україні у контексті європейського вектору його трансформації……62
ВИСНОВКИ……..…79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….……85
ДОДАТКИ……..…92
АНОТАЦІЯ……...……93

ВСТУП

Актуальність вибору теми дослідження обумовлена значенням здійснення комплексного вивчення перебігу кризи інституту президентства в Україні в умовах незавершеності політичної реформи.

Слід зазначити, що демократичні перетворення, які ми спостерігаємо в Україні, зумовили необхідність пошуку нової моделі організації державної влади. Основою такої моделі став загальновизнаний в сучасному світі принцип поділу влади, а також запровадження в країні інституту президентської влади.

Незважаючи на багатовіковий досвід, накопичений різними країнами світу в сфері організації і діяльності президентської влади, для України цей державний інститут є новим, тому вимагає спеціального теоретико-правового дослідження. З 1991 року, коли цей інститут був введений в систему влади України, накопичений певний досвід його функціонування, який потребує узагальнення та юридичної оцінки. Особливість даного інституту полягає в тому, що його розвиток відбувається в специфічних умовах держави, що перебуває на стадії переходу від тоталітарного (пострадянського) до демократичного державного устрою. Ця обставина призводить до гострої дискусії про роль президентства в Україні.

В Україні відбувається становлення не тільки інституту президентської влади, а й парламентаризму, формуються незалежна судова влада, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. Але жоден з них не функціонує поза рамками загальної системи організації публічної влади, кожен з них взаємодіє з президентом як главою держави. Тому необхідно дослідити інститут президентської влади з урахуванням особливостей його взаємодії з іншими органами державної влади. Такий аналіз дозволяє дати оцінку не тільки механізму взаємовідносин президента з іншими інститутами влади, а й надати оцінку сталості демократичних перетворень, що

відбуваються в нашому суспільстві. Така зміна практики функціонування інституту президентства вимагає нових теоретичних розробок.

Дискусії щодо визначення ролі і місця інституту президента в Україні показують, що дана проблема вимагає додаткового теоретичного осмислення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають під час триваючої кризи інституту президентства в Україні.

Предмет дослідження – криза інституту президентства в Україні в умовах незавершеності політичної реформи.

Мета дослідження – вивчити особливості становлення та розвитку інституту президенства в Україні в умовах кризи.

Завданнями дослідження стали наступні:

1. Обґрунтувати методологію дослідження.

2. Охарактеризувати наукові підходи до розгляду сутності інституту президентства та його еволюції у системі державної влади та здійснити аналіз джерел з теми дослідження.

3. Окреслити передумови зародження та основні етапи розвитку інституту президентства в Україні.

4. Виявити особливості сучасного кризового стану інституту президентства.

5. Охарактеризувати європейський досвід становлення та розвитку інституту президентства.

6. Розглянути можливі моделі реформування інституту президентства в Україні у контексті європейського вектору його трансформації.

Методи дослідження. При розв’язанні поставлених завдань застосовано системну методологію наукового пізнання, зокрема, із використанням загальнонаукового принципу об’єктивності, а також конкретно-юридичних методів, а саме: формально-юридичного, порівняльно-правового, методу правового моделювання, методу тлумачення правових норм.

Принцип об’єктивності, з одного боку, орієнтує на незаангажованість в процесі дослідження, а з іншого – передбачає всебічний аналіз процесів, подій

і фактів. Досягти об’єктивності можливо лише тоді, коли дослідник враховує всі точки зору на ту чи іншу подію, зіставляє їхню аргументацію, і доводить оптимальні версії.

Поставлені в дослідженні проблеми, головним чином, розглядалися за допомогою формально-юридичного методу пізнання правової реальності, який заснований на прийомах і способах юридичного мислення в межах поняття права. Так, даний метод дозволив здійснити процес правового пізнання сутності інституту президентства та його еволюції у системі державної влади та здійснити аналіз джерел з теми дослідження.

Окрім того, в основу дослідження покладено критико-діалектичний метод, який сприяє: вивченню внутрішніх суперечностей політики як джерела її саморуху, рушійної сили політичних змін (індукція і дедукція, аналіз і синтез, історичне і логічне і т. п.); виявленню й дослідженню першооснови політичних відносин та порівняльно-правовий метод – це зіставлення однопорядкових юридичних понять, явищ, процесів і з'ясування між ними схожості та відмінності. За допомогою даного методу ми здійснили порівняння європейського досвіду становлення та розвитку інституту президентства та особливості розвитку цього інституту в Україні.

Метод правового моделювання дозволив нам навести можливі моделі реформування інституту президентства в Україні у контексті європейських векторів його трансформації.

Метод тлумачення правових норм був використаний у процесі усього дослідження для з’ясування окремих аспектів законодавчої регламентації функціонування інституту президентства.

У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд наукових положень і висновків, що відзначаються **науковою новизною.** Основні з них наступні:

– наведено комплексну характеристику наукових підходів щодо визначення сутності інституту президентства та його еволюції у системі державної влади;

– вперше у комплексі були поставлені та розглянуті питання, щодо зародження та подальших етапів розвитку інституту президентства в Україні;

– отримано обґрунтовану позицію, щодо сучасного кризового стану інституту президентства;

– досліджено та обґрунтовано особливості європейського досвіду становлення та розвитку інституту президентства;

– на основі аналізу системи законодавчих норм сформовано моделі реформування інституту президентства в Україні у контексті європейського вектору його трансформації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес, зокрема, висновки та рекомендації можуть використовуватися:

– у науково-дослідній сфері – під час подальшого розроблення теоретико-правових питань щодо сутності інституту президентства та його еволюції у системі державної влади;

– у правотворчості – для внесення уточнень до низки законодавчих та підзаконних актів у сфері функціонування інституту президентства;

– у навчальному процесі, а також для підготовки матеріалів навчальних підручників та посібників з даної проблеми.

Структура та обсяг дипломної роботи. Структура дипломної роботи обумовлена темою дослідження і складається зі вступу трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел, й додатків. Основний текст роботи складає 84 сторінок. Список використаних джерел нараховує 65 позицій. У роботі використано 1 додаток.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ

1.1. Методологія дослідження

Методологія дослідження базується на певних загальнонаукових принципах та методах пізнання, що включають, зокрема:

– принцип системності, на підставі якого встановлюється, що кожен досліджуваний об’єкт розглядається як єдине ціле і кожне явище оцінюється у взаємозв’язку з іншими. Щодо теми нашого дослідження, даний принцип було застосовано задля проведення комплексного дослідження інституту президенства як системи управлінських відносин у системі державної влади, обумовлених наявністю одноосібного глави держави, який отримує свої повноваження шляхом виборів;

– принцип об’єктивності потребує врахування всіх факторів, які характеризують досліджувані об’єкти, явища і процеси. Принцип об’єктивності, з одного боку, орієнтує на незаангажованість в процесі дослідження, а з іншого – передбачає всебічний аналіз процесів, подій і фактів. Зазначимо, що досягти об’єктивності можливо лише тоді, коли будуть враховані всі точки зору на ту чи іншу подію. Даний принцип нами було застосовано, зокрема, задля формування об’єктивних знань щодо кризи інституту президентства в Україні в умовах незавершеності політичної реформи;

– принцип розвитку дозволив у процесі проведення дослідження у динаміці сформувати певні висновки, які стали результатом процесу формування відомостей щодо кризи інституту президентства в Україні в умовах незавершеності політичної реформи із відображенням його суперечностей та якісних змін;

– принцип декомпозиції, який ґрунтується на поділі системи на частини, було застосовано задля дослідження окремих фрагментів теми роботи, а саме: для здійснення характеристики європейського досвіду становлення та розвитку інституту президентства.

Задля всебічного розкриття об’єкта дослідження, нами було використано певні загальнонаукові методи дослідження, а саме: метод індукції та дедукції, порівняння, абстрагування, аналогії, узагальнення, аналізу та синтезу.

Метод індукції дозволив нам, за допомогою наведення окремих міркувань щодо інституту президентства, дійти до логічного загального висновку відносно причин кризи даного державницького інституту в Україні в умовах незавершеності політичної реформи.

За допомогою методу дедукції нами було узагальнено певні міркування, побудовані на основі аналізу загальних понять щодо інституту президенства, як державницького та правового явища, в світі та дійти до окремих приватних висновків щодо розвитку даного інституту в рамках вітчизняного правового поля.

Метод порівняння, що є зіставлення однорідних за певними ознаками об'єктів, під час виконання дослідження було нами використано, зокрема, для порівняння наукових підходів до розгляду сутності інституту президентства та його еволюції у системі державної влади.

Метод абстрагування, що є виокремленням істотних властивостей предмета при відстороненні від інших його властивостей, які представляються в даному дослідженні несуттєвими, було нами використано з метою зосередження на зародженні та основних етапах розвитку інституту президентства в Україні без зосередження на його сучасному стані.

Метод аналогії, що є припущенням про подібність об'єктів в певних властивостях, було нами використано для того, щоб провести паралель між європейським досвідом розвитку досліджуваного інституту із вітчизняною практикою.

Метод узагальнення дозволив сформулювати висновки та узагальнення відносно теми дослідження.

Метод аналізу був нами використаний під час проведення дослідження за кожним із розділом роботи, зважаючи на його універсальність та придатність для формування інформаційного простору дослідження.

Метод синтезу, є поєднанням раніше розділених елементів в єдине ціле, дозволив нам систематизувати та опрацювати інформаційні відомості теоретичного характеру відносно теми дослідження.

Поряд із загальнонауковими методами пізнання застосовувалися методи дослідження, властиві правовій науці.

Так, поставлені в дослідженні проблеми, розглядалися, головним чином, за допомогою формально-юридичного методу пізнання правової дійсності, який заснований на прийомах і способах юридичного мислення в межах поняття права. Зазначимо, що формально-юридичний метод є традиційним, властивим юридичній науці, обумовлений її природою, адже формалізм – невід'ємна властивість права. Так, даний метод дозволив здійснити процес правового пізнання сутності інституту президентства, виокремити його основні риси та особливості, виявити співвідношення та взаємозв’язки із іншими державницькими інституціями.

Метод тлумачення правових норм був використаний у процесі усього дослідження для з’ясування окремих аспектів законодавчої регламентації функціонування інституту президентства в Україні.

Окрім того, в основу дослідження покладено порівняльно-правовий метод. Слід зазначити, що реформування та вдосконалення державно-політичної і правової практики неможливо без зіставлення схожих об'єктів пізнання, що існують одночасно або розділених відомим періодом часу. Порівняльно-правовий метод – це метод зіставлення однопорядкових юридичних понять, явищ, процесів і з'ясування між ними схожості та відмінності. За допомогою даного методу ми здійснили порівняння наукових

підходів, які втілюють сучасне бачення причин та наслідків кризи інституту президентства в Україні в умовах незавершеності політичної реформи.

Метод правового моделювання, що виходить з ідеї подібності, з припущення, що між різними об'єктами можуть встановлюватися взаємно однозначні відповідності таким чином, що, знаючи характеристики однієї з них (моделі), можна з достатньою впевненістю говорити про іншу (про оригінал), дозволив нам запропонувати моделі реформування інституту президентства в Україні у контексті європейських векторів його трансформації.

Методи управління можна визначити як початкові щодо процесу управління норми, правила і закономірності, що випливають із сутності й рівня розвитку суспільства та його продуктивних сил.

Методи публічного управління – це об’єктивне за формою вираження вимог законів і специфіки суспільних політичних відносин.

Зазначимо, що за способом впливу слід виділяти такі методи публічного управління:

1. Переконання у публічному управлінні (адміністративне переконання) - способи та засоби, що спрямовують свідомість та поведінку людей на добровільне підпорядкування правовим та організаційним вимогам у сфері державного управління.

2. Заохочення у публічному управлінні (адміністративне заохочення) - методи та засоби визнання та оцінки нагород, тобто вольових процесів, що перевищують рівень вимог правомірної поведінки.

3. Примус у публічному управлінні (примус з адміністративного права) - способи та засоби забезпечення службової дисципліни та правопорядку у публічному управлінні. У рамках цього методу необхідно виділяти адміністративний примус та дисциплінарний примус щодо адміністративного права.

4. Регулювання у публічному управлінні (адміністративне регулювання) - способи та засоби реалізації повсякденних оперативних функцій у сфері

публічного управління, пов'язаних із правомірною поведінкою суб'єктів адміністративного права.

Суттєвою особливістю методів публічного управління є їх закріплення в більшості правових норм, що обґрунтовує використання нами в процесі дослідження методів, властивих також і юридичній науці, поряд із наукою публічного управління.

Також зазначимо, що передбачене методологією неоінституціоналізму та використане нами у роботі поєднання якісного опису та кількісного вимірювання політичних інститутів залишає низку відкритих питань (які характеристики інститутів сприяють змінам, а які роблять їх стійкими до змін; які чинники впливають на порушення процесу відтворення (регенерації) політичних інститутів; чи існує зв’язок між періодами адаптації та радикальних змін політичних інститутів; які елементи політичних інститутів є найбільш ефективними для досягнення очікуваних результатів?), що визначають перспективи розвитку методології неоінтитуціоналізму.

1.2. Наукові підходи до розгляду сутності інституту президентства та його еволюція у системі державної влади

Задля розкриття наукових підходів до розгляду сутності інституту президентства та його еволюції у системі державної влади визначимо поняття «президент» у історичному та сучасному розумінні та здійснимо короткий екскурс в історію формування даного інституту в світовому контексті.

Зазначимо, що посада очільника держави існує у всіх країнах світу. Це – офіційна особа, яка в одних країнах фактично, а в інших країнах тільки формально займає вище місце в системі органів державної влади.

Терміни «президент», «колегіальний президент», «президентство», «президентура» нерідко розуміються науковцями неоднаково. Поняття «президент» зазвичай відносять до одноосібного очільника держави при

республіканській формі правління. Поняття «колегіальний президент» вживалося безпосередньо в СРСР і в країнах Варшавського договору (Польщі, Болгарії, Угорщини тощо) в якості президії вищого представницького органу (наприклад, Президія Верховної Ради СРСР), президії республіки (наприклад, Президія Угорської Народної Республіки) або Державної ради (наприклад, в Польській Народній Республіці). В даний час термін «президія республіки» вживається для колегіального органу в Боснії і Герцеговині. Термін «президентура» в конституціях не закріплений, але використовується в деяких наукових виданнях [31, с. 72].

З одного боку, поняття «президентура» і «президентство» представляють собою більш широке явище, ніж інститут президентства. З іншого боку, одноосібний президент – це також інститут президентури і президентства. Найчастіше терміни «президентство» і «президентура» вживаються для позначення колегіальних і структурних форм, а термін «президент» використовується для визначення одноосібного голови держави в республіці [31, с. 72].

Поняття «президент» (від лат. Praesidens, букв. – «той, хто сидить попереду»), з одного боку, в більшості сучасних держав – це виборний очільник держави, з іншого боку, в ряді громадських і наукових установ, організацій (в т.ч. міжнародних) – це виборний голова виконавчого органу [31, с. 73].

Дане поняття можна розглядати з різних точок зору. Звертаючись до історичного досвіду, зауважимо, що в античні часи президентами називали головуючих на різних зібраннях. Від цього первинного значення слова «президент» згодом виникла така посада, як, наприклад президент сенату.

Однак, в його нинішньому розумінні, як голови держави поняття «президент» не вживався ні за часів Грецької та Римської республік, ні в періоди існування ранніх буржуазних республік в Англії і Нідерландах. Так, у Великій Британії, яка стала на короткий час республікою, виконавчу владу замість повваленого монарха спершу здійснювала Державна рада. У

Нідерландах повноваження виконавчої влади також мав вищий колегіальний орган. У його сучасному розумінні як голови держави термін «президент» став вживатися в зв'язку з процесом формування виконавчої влади в США, де була встановлена посада президента, що об'єднувала в одній особі главу держави і главу уряду. Термін «президент» не вживався аж до XVIII століття.

Вперше звання «президент» як титул очільника нації став використовуватися в ході війни за незалежність американських колоній, причому йменувався ним Джордж Вашингтон, який спочатку був «президентом Континентального конгресу», тобто головою з'їзду представників повсталих проти британської корони штатів. Лише в процесі розробки конституції 1787 року титул «президент» був відділений від очолюваного ним органу (Конгресу) і застосовний до держави в цілому.

Інститут президентства поширився з США в країни Латинської Америки, а серед європейських країн першими посаду президента ввели одночасно Франція і Швейцарія в 1848 р. Однак, найбільшого поширення цей інститут отримав в XX столітті, в період розпаду колоніальних імперій і утворення багатьох незалежних держав, більшість з яких вибрали президентську форму правління.

Аналізуючи складені в світі підходи до інституту президентства, можна виділити основні ознаки, властиві президентам практично всіх держав:

– є виборною посадовою особою;

– виконує функції очільника держави;

– є головою виконавчої гілки влади, або бере участь у виробленні рішень виконавчої влади, ініціює прийняття законів у ролі арбітра в системі органів влади;

– не підпорядкований і не залежить від інших державних органів;

– зобов'язаний дотримуватися обмежень, встановлених законодавством, і не порушувати закони;

– володіє великим політичним впливом, здійснюючи верховне керівництво поточними політичними справами держави [31, с. 74].

Зазначимо, що виокремлення президентської влади ґрунтується на фактично сформованому у конституційних параметрах самостійному функціональному навантаженні, що реалізується президентом у системі державного управління.

Державна влада є організаційно-юридичною трансформацією певної функції державного апарату з управління у суспільстві. Кожна гілка державної влади у своїй структурі містить особливу рольову функцію з державного управління. Аналіз зовнішніх проявів президентської влади передбачає і виявлення особливих функцій президентської влади у системі влади, тобто ціннісно-функціонального змісту президентської влади.

Зазвичай, під функцією розуміється діяльність, роль об'єкта у межах певної системи, до якої він належить.

Можна виокремити такі напрямки діяльності президента в Україні:

1) традиційні владні повноваження глави держави;

2) функції гаранта та арбітра в системі влади;

3) участь у здійсненні законодавчої влади;

4) вирішення або участь у вирішенні питань формування судових органів, визначенні їхнього кадрового складу.

Також до функцій президента можемо віднести гарантування Конституції, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення цілісності держави, визначення основних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики, представництво України всередині країни та у міжнародних відносинах тощо.

Наукові публікації, які існують з даної проблеми можна розподілити на дві основні групи, а саме:

– І група – наукові публікації, присвячені розгляду інституту президентства як інституту держави, державної влади;

– ІІ група – наукові публікації, присвячені розгляду інституту президентства з точки зору наявних повноважень глави держави та його ролі у функціонуванні системи державної влади.

Отже, перша група наукових публікацій розглядає інститут президентства як інститут держави, інститут державної влади, тобто через його фактичне місце у механізмі здійснення державної влади. Цей підхід здебільшого використовується політологами.

Так, наприклад, фахівець у галузі конституційного та адміністративного права В. Авер'янов, доводив, що компетенційно президент належить саме до виконавчої гілки влади, що дозволило йому обґрунтувати положення про наявність в Україні специфічної моделі виконавчої влади, яка описувалась ним як «управлінська модель складного центру». Як писав зазначений дослідник: «специфічність даної моделі виконавчої влади в тому, що… уряд входить до неї саме як окрема, самостійна структурна ланка системи органів, а президент – лише функціонально, через певний обсяг своїх повноважень у сфері виконавчої влади» [9, с. 129].

До цієї ж думки пристає В. Шатіло, який пише: «реалії свідчать, що Президент України є ключовою складовою конституційно встановленої системи виконавчої влади…» [63, с. 67].

Зазначимо, що конституційна реформа розглядається як політичний процес, який базується на положеннях різних документів, що відрізняються за порядком прийняття і сферам дії. Особливості конституційної реформи полягають в тому, що вона є, з одного боку, соціально-політичним, а з іншого - правовим процесом і висловлює як динаміку найбільш важливих суспільних відносин, так і засобів їх правового регулювання.

Звичайно, нормами конституційного права врегульовані багато соціально значущих процесів, причому цілком зрозумілою детальністю правового регулювання відрізняються і нормативні правові акти, що визначають порядок формування і діяльності органів влади. При цьому, як правило, їх метою є встановлення процедурної точності процесу, що неможливо в повній мірі застосувати до конституційної реформи в зв'язку з її соціально-політичними особливостями.

Важливими при дослідженні конституційної реформи є і питання методології. Саме складність і багатоаспектність конституційної реформи визначають високу значимість методології її дослідження.

Реформа 2004 р. та події 2014 р. дещо змінили цей статус Президента України в частині звуження його повноважень у сфері виконавчої влади, а також перетворення цього інституту на відносно самостійну гілку влади. Ці зміни підкреслив О. Чернишевич [60, с. 86].

Утім непослідовність та незавершеність цієї реформи має для розвитку інституту президентства в Україні не стільки позитивні, скільки негативні наслідки. Їх, зокрема, О. Петришин описував поняттями «невиправданої політичної конкуренції між главою держави, урядом і парламентом» та «дуалізму виконавчої влади» [45, с. 269].

Як доводить В. Сухонос, конституційно-правовий статус глави держави і форма правління є тісно взаємопов'язаними і розв'язання будь-якого з цих питань неможливе поза контекстом іншого [50, с. 112].

Як ми вказали вище, друга група наукових публікацій присвячена розгляду інституту президентства з точки зору наявних повноважень глави держави та його ролі у функціонуванні системи державної влади.

В. Скрипнюк пише, про обсяги повноважень глави держави та «фактичне створення у загальній системі державної влади нової гілки, що, зрештою, вимагає докорінної перебудови всієї системи стримувань і противаг при поділі державної влади» [49, с. 63].

Проблема конституційно-правового визначення статусу глави держави тісно пов'язана з поняттям «юридико-фактичної конструкції глави держави», яка враховує не тільки юридичні норми, але й реальні (фактичні) повноваження глави держави та його роль у функціонуванні системи державної влади. Про це пише, зокрема, В. Сухонос, який характеризує специфіку системи республіканського правління, наголошує на тому, що принциповим моментом є те, в який спосіб реалізуються владні повноваження

глави держави в контексті його взаємодії з урядом та вищими представницькими органами державної влади [50, с. 117].

Дослідник В. Букач присвячує свій доробок розкриттю конституційно-правових особливостей інституту президентства в Україні. Дослідник вказує на те, що «одним із найважливіших елементів державного механізму є глава держави. Глава держави – це особа, яка займає формально вище місце в структурі державних інститутів і водночас здійснює функцію представництва самої держави в цілому» [18, с. 277].

Дослідники Ю. Юринець та О. Гончарук у своїх працях аналізують порядок становлення інституту президенства, як сукупності конституційно-правових норм в Україні [65] тощо.

Зважаючи на потребу комплексного обґрунтування процесу еволюції інституту президентства у системі державної влади звернімося також до історичного контексту досліджень.

Так, заначимо, що відносно історичного аспекту інституту президентства, в Україні немає цілісної роботи з цього питання. Аналізу окремих фрагментів історико-правового аспекту інституту президентства в Україні присвячені публікації вітчизняних науковців: В.Головатенка [23], М. Томенка [56], В. Шаповала [62].

Для вивчення історичної практики та традицій цього інституту в Україні велике значення мають роботи відомих українських діячів (істориків, юристів, політиків). Наприклад, В. Винниченко висловлює власний погляд на досліджуване явище в його історичному контексті доробку «Заповіті борцям за визволення» про УРСР: «Українська держава, українська державність є» [21, с. 10]. Перший Президент Української держави М. Грушевський є автором багатотомного видання «Історія України-Руси», у якому, зокрема, розглядається інститут президентства, як неминуче продовження гетьманства, у його трансформованому вигляді [26]. Фрагментарно історії становлення та розвитку інституту президентства на теренах України присвячено роботу Н. Полонської-Василенко [46].

Окрім того, історичний контекст становлення інституту президентства описано у роботах вчених-істориків та юристів радянського періоду (Н.Александров [11], С. Алексеев [12], Ф. Бурчак [19], Ф. Калиничев, С. Студеникин, А. Шебанов [52], В. Копейчиков [34].

У 1990 році у зв'язку із запровадженням посади Президента СРСР з'являються публікації Є. Кузнєцова та [39] та Б. Лазарєва [40], що присвячені аналізу конституційно-правового статусу Президента СРСР та передумовам запровадження цієї посади.

З середини 1991 року з проголошенням Актів незалежності у колишніх союзних республіках СРСР і запровадженням в них посад президента, їх аналізом і вивченням у державах СНД починають займатися на академічному рівні. Що стосується України, то перші публікації з цього приводу були зроблені, починаючи з 1994 року, такими науковцями: М.Орзіх [21; 22], В. Тацій, В. Погорілко, Ю. Тодика [29], І. Тимченко [42; 43], В. Шаповал [62], Ю. Шемшученко [64].

Серед сучасних праць, які розкривають історичний контекст розвитку інституту президентства в Україні, слід назвати роботи таких дослідників: С.Агафонов [10], А. Кравченко [37], А Крусян [38], О. Петришин [45], Я.Чистоколяний [61] та ін.

Щодо вивчення процесів еволюції інституту президентства у системі державної влади в Україні, слід зазначити наступне.

Інститут президентства, запроваджений в Україні у 1991 році, мав і певні історичні традиції, його виникнення було результатом, насамперед, політичної ситуації в Україні у кінці 80-х - початку 90-х років XX століття та реалізацією принципу розподілу влади.

Норми інституту президентства 1992-1996 років стали відображенням не лише історичних традицій, а й фактичних суспільних відносин, пов'язаних з функціонуванням інституту Президента України в державі.

1.3. Аналіз джерел

Джерельну базу нашого дослідження становлять різноманітні за походженням, ступенем інформативності, видовими ознаками й змістом нормативно-правові матеріали окремих історичних періодів.

Історичний аналіз інституту президентства в Україні показує, що цей інститут не завжди втілювався саме у сукупності юридичних норм. Інститут президентства проявлявся і в ідеях його створення, мав певну історичну практику існування і правового закріплення. Його основою був інститут глави Української держави (князя, гетьмана, президента).

Перша група джерел представлена історичними нормативними актами, які відображають питання про традиції та історичний досвід державотворення в нашій країні як чинників впливу на становлення інституту президентства.

Зокрема, окремі елементи європейських правових засад інституту глави держави чи автономної політичної одиниці, представлені в Гадяцькому трактаті (1658 р.) і в т.зв. «Конституції Пилипа Орлика» («Договори і постанови прав і вольностей військових (Війська Запорізького)») 1710 р. [44].

Хоча, відповідно до вказаного документу, у ролі глави держави передбачалася посада гетьмана, а не президента [19, с. 33].

Однак, норми вказаних джерел мали нетривалий і суперечливий характер й подальшого розвитку на теренах Української держави не отримали [61, с. 35].

У складі Російської держави (царства і імперії) державно-правові засади статусу Війська як такої одиниці і його глави – гетьмана, визначалися т.зв. «статтями», котрі формально, а з XVIII ст. – вже і фактично, конституційними договорами (пактами) не були. Остаточно інститут гетьмана Війська Запорізького був скасований у 1764 році.

Внаслідок вказаних особливостей традиції інституту гетьманату не набули сталості. Не склався в період боротьби за незалежність і республіканський інститут президентства. Відомий український історик,

громадський та політичний діяч Михайло Грушевський у проекті Конституції УНР закріпив посаду президента, як глави держави. Але потім таке положення було скасовано. М. Грушевський, якого називають першим президентом України, з юридичної позиції, ним не був, така посада не згадувалась навіть Конституцією УНР від 29 квітня 1918 року, котра так і не набула чинності.

Ще менше підстав претендувати на звання президента в інших головних діячів УНР. У Постановах Великого Збору ОУН (1929 р.) на стадії становлення держави передбачався інститут її глави, схожий на статус «Начальника держави» Ю. Пілсудського [47].

В Україні, таким чином, у процесі громадянської війни, поєднаної з боротьбою за незалежність, встановилась держава радянського типу, УРСР.

Друга група джерел представлена нормативними актами радянського періоду державотворення, а саме: Конституцією СРСР 1936 р., Конституцією УРСР 1978 р., Законом «Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін до Конституції (Основного Закону) СРСР», Законом УРСР «Про заснування посади Президента і внесення змін у Конституцію УРСР 1978 р.», Законом УРСР «Про Президента Української РСР», Постановою Верховної Ради УРСР «Про вибори Президента Української РСР» [61, с. 36].

Слід зазначити, що у системі державної влади радянського типу не застосовувалися принципи поділу влади, верховенства права, а тому не було запроваджено і відокремленого інституту президентства. Пропозиції про його заснування висувалися напередодні прийняття Конституції СРСР 1936 р. Але у своїй доповіді про проєкт цього основного закону в листопаді 1936 р. Й. Сталін рішуче заперечив доцільність такої реформи державного устрою, хоча зрозуміло, що на посту президента міг бути тільки він. На його думку, в умовах радянської державності не може бути одноособовий президент, обраний шляхом загальних виборів, оскільки це приховує потенційну загрозу протистояння глави держави і Верховної Ради, котра теж обирається на загальних виборах. Тому, зазначив лідер ВКП (б), президент у СРСР – колегіальний, Президія Верховної Ради, котра обирається останньою і

підзвітна їй. Зрозуміло, що така постановка питання відповідала принципам саме радянської влади, її єдності за відсутності громадянського суспільства тощо [61, с. 36].

Теоретичною основою зосередження функцій глави держави у Верховній Раді Української РСР в особі її постійно діючого органу – президії Верховної Ради Української РСР – була концепція «колективного президента», яким вважалася президія, та вчення про ради і радянське державне будівництво загалом: народ здійснює державну владу через ради народних депутатів України, що становить єдину систему органів державної влади і є політичною основою держави, а Верховна Рада Української РСР – найвищим органом державної влади [18, с. 278].

Отже, за час перебування України в Радянському Союзі незалежний інститут президентства в Україні не мав розвитку. Президія Верховної Ради УРСР виконувала функцію глави держави [37, с. 36].

Питання про інститут президентства в СРСР та союзних республіках постало вже в останні роки існування Союзу. Так, Третім позачерговим з'їздом народних депутатів СРСР у березні 1990 р. був прийнятий закон «Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін до Конституції (Основного Закону) СРСР», що спричинило аналогічні зміни в конституційному законодавстві союзних республік.

В УССР це сталося 5 липня 1991 р., коли Верховна Рада тоді ще УРСР прийняла закони про заснування посади Президента і внесення змін у Конституцію УРСР 1978 р. та про Президента УРСР і постанову про вибори Президента УРСР.

Вибори, як відомо, відбулися 1 грудня 1991 р., що поклало початок історії вказаного інституту в Україні. Його конституційний статус кілька разів зазнавав певних змін, на підставі яких науковці здійснюють періодизацію еволюції інституту.

Третю групу джерел склали нормативно-правові акти незалежної України, якими врегулюванні основні засади та подальший розвиток інституту президентства в Україні.

Так, зазначимо, що становлення і розвиток інституту президентства в перші роки незалежності України характеризується двома основними джерелами, які відображали певні аспекти функціонування цієї посади:

– дією норм інституту відповідно до Конституції УРСР 1978 року із змінами і доповненнями та Конституційного Договору від 8 червня 1995 року;

– розробкою нової моделі інституту президентства у проєктах Конституції за період 1992-1996 років.

Започаткувала процес реформування державної влади в Україні Декларація про державний суверенітет України [1], яка уперше в Україні проголосила, що державна влада в республіці здійснюється за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову.

Зазначимо, що 19 червня 1991 року була схвалена «Концепція нової Конституції України». Вона передбачала форму організації державної влади в Україні у вигляді президентської республіки. Подальші проекти Конституції України (їх налічувалось близько 15) теж закріплювали інститут президентства в державі [10, с. 100].

Змінами до конституції УРСР (1978 року) від 5 липня 1991 року Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки постановила заснування поста Президента Української Радянської Соціалістичної Республіки. Першим Президентом України став Леонід Кравчук.

Водночас загальна тенденція розвитку інституту президентства полягала у посиленні його ролі у механізмі здійснення державної влади.

Самостійного незалежного визначення інститут президентства набув 8 червня 1995 року. Тоді був прийнятий Конституційний договір [2], стаття 19 якого закріпила таке положення: Президент України є главою держави і главою виконавчої влади України.

Аналізуючи норми інституту президентства, відповідно до вказаних нормативно-правових джерел (актів), слід вказати на той факт, що існував досить суттєвий прямий вплив на зміст урегульованих ними правовідносин політичної ситуації в державі. Саме політична ситуація стала основою зміни правового статусу Президента та його конкретизації у нормах, які визначають компетенцію глави держави.

28 червня 1996 року була прийнята Конституція України, згідно з якою Президент України є главою держави (ст. 102), а повноваження і статус глави виконавчої влади щодо президента було скасовано.

Отже, остаточно статус Президента України був визначений Конституцією України 1996 року [3]. Проте, після політичної кризи 2004 року до упорядкування інституту президентства повернулися ще раз, для того аби демократизувати владу і вдаліше перерозподілити функції. В результаті чого форма державного правління України з президентсько-парламентської стане парламентсько– президентською [65, с. 145].

Так, після набуття чинності положення Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. та утвердження парламентсько-президентської форми державного правління конституційно-правовий статус Президента України зазнав певних змін у частині обмеження низки повноважень у сфері виконавчої влади [18, с. 279].

Проте, даний Закон у подальшому було визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду № 20-рп/2010 від 30.09.2010 у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття [8].

Наразі статус і повноваження Президента України закріплені в Розділі V Конституції України [3].

Окрім того, важливим джерелом для вивчення особливостей виборчого процесу глави Української держави є Виборчий кодекс України [4], яким визначено загальні положення виборів Президента України тощо.

Отже, як свідчить аналіз джерел, нинішній інститут президентства в Україні створився не відразу. Він пройшов кілька етапів за назвою і статусом.

Спочатку Президент України за своїм статусом і назвою був найвищою посадовою особою в державі потім – главою держави й главою виконавчої влади, і нині, за чинною Конституцією України, є главою держави [31, с. 174].

Наразі, Президент України як глава держави втілює національну єдність, наступність державної влади, він є гарантом національної незалежності й територіальної цілісності, а іноді проголошується також арбітром, координатором діяльності державних органів тощо.

Таким чином, у першому розділі дослідження нами було охарактеризовано теоретичні засади вивчення інституту президенства в Україні. Ми навели методологію дослідження. Окреслити у комплексі наукові підходи до розгляду сутності інституту президентства та його еволюції у системі державної влади. Здійснили аналіз джерел з теми дослідження.

РОЗДІЛ 2
ЕТАПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ НЕЗАВЕРШЕНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ РЕФОРМИ

2.1. Зародження та основні етапи розвитку інституту президентства в Україні

Наразі президентство міцно увійшло до системи влади більшості країн світу. Зі 153 держав, що входять станом на 2021 рік до Організації Об'єднаних Націй, президентство з них мають більше 150.

У конституціях країн існують спеціальні розділи, що визначають функціональні обов'язки президента, а також систему його виборів, відсторонення від посади і т. ін. В цілому президентство, як політичний інститут, що включається в загальну політичну систему, у контексті його розгляду в якості явища світового політичного життя, містить в собі велику сукупність багатьох факторів і велике коло понять [37, с. 135].

Пострадянським країнам інститут президентства був маловідомий. Світовий досвід підказував, що така посада існує в державах з республіканською формою правління, де президент виконує роль очільника виконавчої влади.

Зазначимо, що державну владу можна охарактеризувати як підпорядкування між людьми, при якому застосування суб'єктом певних засобів і методів забезпечує домінуюче положення над об'єктом. Основними ознаками соціальної влади є: вольовий характер владних відносин, громадський характер, використання примусу. Державна влада, володіючи всіма цими ознаками, має ряд своїх особливостей: втілення нормативної системи владних відносин у форму права, поширеність влади на всю територію держави, наявність системи спеціальних організацій, які здійснюють державну владу, можливість застосування державного примусу.

Державна влада є соціальним свідомо-вольовим відношенням, в якому завжди однієї зі сторін є держава, державний орган або посадова особа, що спирається на спеціальний апарат примусу і володіє монопольним правом видавати норми, обов'язкові для населення.

Держава є єдиним повновладним суб'єктом політичної системи, що наділений найбільш великою кількістю повноважень (законодавчі, судові, управлінські, контрольні та ін.) на території, їй підвладній. На відміну від держави, інші політичні організації мають меншу кількістю повноважень і властивостей. Також їх юрисдикція поширюється виключно на учасників даного суб'єкта політичної системи суспільства, різні заходи примусу подібні організації також можуть застосовувати виключно по відношенню до своїх учасників. Якщо держава, як зазначалося вище, виражає інтереси всього суспільства, то інші політичні організації діють виключно у власних інтересах.

Якщо держава володіє монополією на правотворчість на всій їй підвладній території, то інші суб'єкти політичної системи, можуть створювати нормативні акти, що поширюються виключно на членів даної організації (об'єднання). Також, лише до виняткової компетенції держави входить примусове стягнення податків з населення. Інші організації мають право стягувати різні платежі (наприклад, членські внески) виключно зі своїх учасників (і то на добровільній основі). Тільки держава характеризується наявністю суверенітету, і саме вона вибудовує правовий режим, якому зобов'язані підкорятися і дотримуватися його інші суб'єкти політичної системи суспільства.

Відповідно, не дивлячись на особливості певної політичної системи і специфіку взаємодії і взаємовідносин суб'єктів політичної влади, держава, визначаючи правовий режим в суспільстві і напрямки його розвитку і функціонування в цілому, визнається центральним елементом політичної системи і всього суспільства в цілому.

Зважаючи на тему дослідження, задля виявлення ролі інституту президента у політичній системі суспільства, зазначимо, що поняття

«держава» і «політична система суспільства» співвідносяться як частина і ціле. Держава концентрує в собі все різноманіття політичних інтересів. Саме в цій якості держава відіграє особливу роль в політичній системі, надаючи їй свого роду цілісність і стійкість. Вона виконує основний обсяг діяльності з управління, користуючись ресурсами суспільства і впорядковуючи його життєдіяльність.

Політична система суспільства – це не з'єднання класів, націй, інших соціальних груп і особистостей, як це іноді стверджують. Її компонентами виступають не соціальні групи і особистості, а, перш за все, певні інститути (організації, об'єднання, установи), що представляють інтереси тих чи інших верств, класів і є учасниками політики, політичних відносин.

У сучасному політологічному термінологічному словнику політична система суспільства названа як стійка форма людських відносин, за посередництвом якої приймаються і проводяться в життя авторитетно-владні рішення для даного суспільства.

У сучасній термінології класичне визначення політичної системи суспільства трактується як складна сукупність інституційних структур держави і суспільства, форм взаємодії між ними, спрямованих на здійснення політичної влади, управління, керівництва, регулювання суспільно-політичних процесів. Основна функція демократичної політичної системи полягає в підтримці стабільності і порядку, наявних в суспільстві і державі зв'язків і відносин, які базуються на законах, високої політичної і правової культури людей.

Політична система взаємодіє з рядом інших підсистем: соціальною, економічною, ідеологічною, етичною, правовою, культурною, що утворюють її суспільне оточення, її громадські ресурси поряд з її природним оточенням і природними ресурсами (демографічними, просторово-територіальними), а також зовнішньополітичним оточенням.

З усіх існуючих громадських організацій, політичних інститутів в політичній системі суспільства, найважливішим елементом є держава. Місце

держави, в першу чергу, обумовлюється тим, що держава являє собою головний засіб реалізації політичної діяльності, спрямованої на підтримку цілісності і загальну організацію всього суспільства.

Можна зазначити, що держава займає центральне чільне місце в політичній системі, тому що вона:

– виступає в якості єдиного офіційного представника всього народу, об'єднаного в межах його територіальних кордонів за ознакою громадянства;

– є єдиним носієм суверенітету;

– володіє спеціальним апаратом (публічної владою), призначеним для управління суспільством; має силові структури (збройні сили, правоохоронні органи);

– володіє, як правило, монополією на правотворчість;

– володіє специфічним набором матеріальних цінностей (державна власність, бюджет, валюта);

– визначає головні напрямки розвитку суспільства.

Якщо говорити про сутність держави, то її варто розглядати як суспільне явище. З цієї позиції сутність держави являє собою сукупність взаємопов'язаних внутрішніх і зовнішніх інститутів, відносин і інших елементів, завдяки яким держава є певною керуючою системою.

Держава - це певний результат функціонування суспільства в цілому: лише в розвиненому суспільстві, з активно вдосконалюваною системою у всіх сферах, галузях та на всіх рівнях життєдіяльності суспільства, може існувати держава.

Держава являє собою сукупність різних інститутів влади, державного апарату, правоохоронної системи, державно-владних органів, системи органів забезпечення національної безпеки, збройних сил.

Для того, щоб вищевказана система інститутів функціонувала, невід'ємною частиною публічної влади держави є особливий контингент осіб, тобто державних службовців, основним завданням яких є управління і підтримка нормального функціонування спеціально створеного державного

механізму, які здійснюють при цьому професійно-владну, управлінську, правотворчу, військову, дипломатичну та інші види діяльності.

Також, держава являє собою єдиний повновладний суб'єкт політичної системи, що наділений найбільш великою кількістю повноважень (законодавчі, судові, управлінські, контрольні та ін.) на території, їй підвладній. На відміну від держави, інші політичні організації мають меншу кількістю повноважень і властивостей. Також їх юрисдикція поширюється виключно на учасників даного суб'єкта політичної системи суспільства, різні заходи примусу подібні організації також можуть застосовувати виключно по відношенню до своїх учасників.

Якщо держава, як зазначалося вище, виражає інтереси всього суспільства, то інші політичні організації діють виключно у власних інтересах. Якщо держава володіє монополією на правотворчість на всій їй підвладній території, то інші суб'єкти політичної системи, можуть створювати нормативні акти, що поширюються виключно на членів даної організації (об'єднання). Також, лише до виняткової компетенції держави входить примусове стягнення податків з населення. Інші організації мають право стягувати різні платежі (наприклад, членські внески) виключно зі своїх учасників (і то на добровільній основі). Тільки держава характеризується наявністю суверенітету, і саме вона вибудовує правовий режим, якому зобов'язані підкорятися і дотримуватися його інші суб'єкти політичної системи суспільства.

Держава виступає не тільки самостійним суб'єктом політики, а й покликана регулювати поведінку інших суб'єктів політичних відносин, володіючи в цій сфері досить широкими повноваженнями:

– може встановлювати в законодавстві правовий режим організації і функціонування всіх інших суб'єктів політики – політичних партій, рухів, груп тиску;

– реєструє їх за допомогою уповноважених на те органів і залучає до участі в громадських та державних справах;

– може здійснювати нагляд за законністю діяльності всіх інших суб'єктів політики і застосовувати заходи примусу за відповідні правопорушення.

Зазначимо, що сучасна держава є соціальною, поєднує всі соціальні групи населення в єдине ціле, об'єднане поняттям «громадянське суспільство». Соціальна держава має ряд властивих тільки їй особливостей, а така характеристика говорить про виконання нею спеціальних, соціальних функцій, спрямованих на захист інтересів різних малозахищених і малозабезпечених груп населення. Будь-яка держава завжди реалізує свої цілі, завдання та функції в певних просторових, соціальних і територіальних межах. Інакше в світі панував би хаос.

Державна влада, як влада соціальна, є не приватною, як це має місце в родині, не корпоративною, як в організації, а публічною. Держава, державність є єдиним всеосяжним арсеналом засобів організаційного впливу на впорядкування соціальних процесів, на постановку цілей і реалізацію механізмів їх досягнення.

Також, з огляду на той факт, що президент країни є одним зі складових елементів державного механізму, який формуються, зокрема, і шляхом застосування всенародного обрання, зазначимо наступне. За використання способу всенародного обрання президента у період пострадянського формування світової політичної системи, його можна наразі вважати лідером нації, хоча внутрішня політична боротьба, яка, до речі, мала місце в кожній з пострадянських республік, не визначала президента, який навіть переміг на виборах, одноосібним правителем. Зрозуміло, причини тут різні, вони кореняться в різноманітті об'єктивних і суб'єктивних обставин, що характеризували стан в тій чи іншій республіці.

Президент, як правило, представляв певну частину політичної еліти, яка прагнула до влади. У початковий період формування нової державності ідеологічною опорою боротьби з радянською владою був антикомунізм, який за великим рахунком, не може бути підставою для віднесення його прихильників до табору прибічників демократії.

В ході розвитку представницької демократії склалося широке розмаїття моделей конституційного устрою сучасних держав. Дуже відрізняється, перш за все, зміст інститутів державної влади, встановлених у рамках цих моделей. Переважна більшість країн світу є республіками, де главою держави визначено президента - особливий орган влади, який персоніфіковано представляє державу, що забезпечує конституційний порядок, стійкість і наступність механізмів влади, а також вище представництво в міжнародних відносинах. При цьому тип республіканського правління визначається вектором відповідальності вищого органу виконавчої влади держави (уряду) і співвідношенням впливу глави держави (президента) і парламенту на процес формування уряду [45, с. 265].

В Україні, як і в більшості країн пострадянського простору, сформувалася напівпрезидентська (змішана) модель, де очільником уряду і виконавчої влади є не сам Президент, а окремо наділений повноваженнями прем'єр-міністр. У такій системі Президент не належить ні до однієї з гілок влади, проте нерідко його повноваження виявляються багато в чому сильніше, ніж у класичних президентських республіках (наприклад, в США).

Характер політичного режиму, до практики якого схиляється та чи інша держава в рамках цієї моделі, визначається двома основними факторами: по-перше, конституційними нормами, що регламентують процес формування виконавчої влади, по-друге, реальною політичною практикою здійснення главою держави і парламентом їх можливостей впливати на даний процес [54, с. 19].

Некритичне запозичення інститутів західної демократії шляхом співвіднесення їх лише з кон'юнктурою поточного політичного моменту стали спільним моментом для більшості пострадянських режимів. Однак визначальним фактором розподілу повноважень всередині цих режимів стала розстановка політичних сил на момент прийняття Конституції.

На початку 1990-х рр. Україна, як і всі країни пострадянського простору, постала перед вибором того, яку політичну модель доцільно розвивати в

державі. Незалежна Україна мала чимало підстав для введення і розвитку інституту президентства. До них, в першу чергу, можна віднести наявність на Україні історичних традицій республіканської форми правління і поділу влади; по-друге, необхідно відзначити інституалізацію посади Президента СРСР в 1990 р. і нездатність керівництва СРСР зупинити процес розпаду СРСР; по-третє, суб'єктивні підстави для введення інституту президентства і обрання Президента України були викликані зіткненням інтересів політичних сил, які на початку 90-х рр. XX ст. отримали більшість в парламенті і мали можливість впливати на президента. Перераховані вище фактори відігравали важливу роль в становленні інституту Президента України і були ключовими в реформуванні державної влади.

Після проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності був заснований інститут президентства України як орган державної влади і як частина державного механізму. Як ми виявили вище, впровадження поста Президента Української РСР було вперше закріплено Законом УРСР від 5 червня 1991 р. «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» [61, с. 32].

Інститут президентства в Україні формувався поступово. Як свідчить плин часу й історія формування цієї посади в нашій країні, спочатку Президент за своїм статусом і назвою був найвищою посадовою особою в державі, потім главою держави і главою виконавчої влади.

Тобто, на нашу думку, у своєму розвитку інститут президентства в Україні пройшов декілька етапів.

Перший етап становлення інституту президентства припав на 1991- 1995 рр. У цей період були закладені основні принципи функціонування напівпрезидентської (президентсько-парламентської) форми правління.

Процес реформування державної влади в Україні почався з Декларації про державний суверенітет України, яка була прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. [1]. Декларація проголошувала, що державна влада в республіці здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу

і судову. Це зумовило впровадження інституту президентства. 25 червня 1991 року Верховна Рада України прийняла постанову «Про вибори Президента УРСР», що визнавало за доцільне заснувати пост Президента України (Української РСР) до прийняття нової Конституції і провести вибори Президента в 1991 р. [61, с. 32].

1 грудня 1991 р одночасно з проведенням всеукраїнського референдуму пройшли вибори Президента України. 1 грудня 1991р. був обраний перший Президент незалежної Української республіки – Л. Кравчук.

Теоретичним підґрунтям становлення інституту президентства на цьому етапі була концепція нової Конституції України, схвалена і прийнята Верховною Радою УРСР 19 червня 1991 р. Однак прийняття нової конституції розтягнулося на кілька років. Проекти Конституції 1992, 1993 рр. стали предметом нової дискусії між різними політичними силами, які розглядали інститут президента в якості ключового фактору впливу в боротьбі за владу.

Влітку 1994 р. за результатами других президентських виборів перемогу здобув Л. Кучма, що спирався на підтримку промислового директорату, частини номенклатури і лівих політичних сил.

Л. Кучма проводив передвиборну боротьбу під гаслами радикальних економічних реформ, відновлення зв'язків з Росією і країнами СНД, надання російській мові статусу офіційної, боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Його прихід до влади активізував процес підготовки прийняття нової конституції, якій передував Конституційний договір [2]. Він був підписаний в червні 1995 р. між Верховною Радою і Президентом і зафіксував поділ повноважень.

В результаті за Конституційним договором політична система України ставала президентсько-парламентською, тобто отримувала «сильного» президента і «слабкого» прем'єр-міністра. З положень Конституційного договору слідувало, що «прем'єр-міністр організовує і координує роботу уряду, діючи в межах, визначених президентом». «Слабкість» прем'єр-міністра в порівнянні з «потужністю» президента виражалася ще в тому, що

уряд взагалі, і глава уряду зокрема, були виведені за межі парламентського впливу та контролю. Президенту вже не була потрібна згода парламенту для того, щоб призначити прем'єр-міністра або відправити його у відставку [53, с. 9].

Конституційний договір зафіксував положення, згідно з яким прийняття нової Конституції має відбутися в строк не пізніше одного року з дня підписання цього документа.

Другий етап починається з 1996 року, коли була прийнята Конституція України, яка визначала статус Президента. Згідно з Конституцією Президент набував статусу глави держави і виступав головною виконавчої влади. Як глава держави Президент України був гарантом національної безпеки, свободи громадян, державного суверенітету, додержання Конституції та законів.

Президент повинен був провадити в життя Конституцію і закони України, представляти державу в міжнародних відносинах, вживати заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки. Як глава виконавчої влади Президент України здійснював керівництво і задавав вектор розвитку виконавчої діяльності уряду (Кабінету Міністрів).

Нова Конституція формально виводила Президента України за межі виконавчої влади, і уряду зокрема. Стаття 102 Конституції [3] визначала президента главою держави, наділяла його широкими повноваженнями, відводила йому важливу роль в політичній системі України. Як глава держави Президент виступав від імені держави, гарантував державний суверенітет, територіальну цілісність України, дотримання Конституції, прав і свобод громадян. Президент України обирався громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років, що закріплювалося в статті 103 Конституції [3].

Президент здійснював керівництво зовнішньою політикою, представляючи Україну на міжнародній арені, будучи Головнокомандувачем Збройних Сил України та Ради національної безпеки.

Другий президентський термін Л. Кучми почався зі спроб реформувати політичну систему за рахунок розширення повноважень Президента. В результаті в квітні 2000 р. відбувся всеукраїнський референдум, учасники якого підтримали розширення повноважень Президента за рахунок зменшення ролі парламенту. Однак, в тому числі, через відсутність законодавчої бази, яка дозволяла б приводити підсумки референдуму в дію, вони не отримали практичного втілення.

У 2003 р., в силу політичної ситуації, коли загострилися відносини між Президентом і парламентом, Л. Кучма виступив з проектом конституційної реформи, в якому запропонував обмежити повноваження Президента задля того, щоб уникнути узурпації влади однією особою. Адже, політична ситуація в країні була доволі хитка та непередбачувана.

Слід зазначити, що системні характеристики конституційно-правової реформи, яка тривала у зазначений історичний період, проявляються і в процесі конституційного правотворення.

Роблячи короткий екскурс у теоретичну сутність здійснення конституційно-правової реформи, зазначимо, що з системно-структурних позицій процес формування права в конституційній сфері охоплює стадії, підставою для розмежування яких виступають якісні відмінності їх змісту, які можуть бути підсумовані та виражені у вигляді ознак, які є критеріями такого розмежування. Зазначені стадії включають в себе формування об'єктивних уявлень про необхідність проведення конституційної реформи або відсутності такої, а також власне порядок внесення поправок до чинної Конституції або розробки та прийняття нової Конституції, тобто вираз конституційної правотворчої ініціативи, підготовку проекту внесення змін до Конституції або проекту нової Конституції, їх обговорення, розгляд і прийняття.

Звертає на себе увагу той факт, що, на відміну від поправок до Конституції, перегляд її положень є найбільш складним і недостатньо деталізованим напрямком конституційної правотворчості. Виражені в праві уявлення про конституційну правотворчість не відрізняються системною

завершеністю. Тому вирішення питання про саму можливість проведення органами державної влади конституційної реформи передбачає вивчення їх взаємодії з позицій системної координації їх правотворчої діяльності в цій сфері і визначає особливу значимість оцінки ефективності взаємодії положень актів, що регламентують порядок їх діяльності.

Звичайно, зазначені підходи не претендують на дослідження такого складного процесу як конституційна реформа в усьому його розмаїтті. Разом з тим представляється, що аналіз зазначених аспектів конституційних перетворень може дозволити визначити основні ознаки різних видів конституційної реформи, виявити загальні закономірності і відмінності її проведення як діяльності, яка володіє системними характеристиками. Вирішення цих завдань дозволяє, в свою чергу, навести типологічний опис конституційної реформи, визначити її процедурні проблеми, а також провести спробу правового моделювання конституційної реформи і забезпечити вироблення заходів, що сприяють її ефективному виконанню.

Прийняття конституції держави, її подальше існування, зміна тексту, внесення в нього якихось новел або виключення норм з конституції - все це є предметом підвищеної уваги суспільства, політичних сил. Слід зазначити, що вище йшлося про "конституційну реформу", тобто про коригування тексту самої конституції. Але є всі підстави говорити і про більш широке явище, яке можна охарактеризувати як "конституційно-правова реформа". Цим поняттям розширюються рамки реформи, коли фактична зміна тексту конституції відбувається без порушення її правил, але з реальною їх зміною в підконституційному законодавстві.

Якщо вважати, що конституційні реформи мають місце лише при коригуванні тексту самого Основного закону, тоді таким шляхом можна вільно поводитися з конституційним текстом. Звичайно, це вкрай небажано.

Таким чином, при аналізі змін і доповнень до конституції, доводиться брати до уваги всю сукупність факторів конституційно-правових реформ,

якщо вони відбилися на змісті або порядку застосування норм Основного закону.

Що стосується реальних об'єктивних чинників, які можуть викликати конституційні або конституційно-правові реформи (різниця лише в тому, що в першому випадку реформування здійснюється прийняттям нової або поправками до діючої конституції, у другому - змінами ключових актів, що відображають конституційні принципи), вони наступні:

– незадовільний розвиток економіки, що призводить до відчутної економічної кризи в країні;

– незадовільний розвиток політичного режиму, що викликає радикальне невдоволення всіх верств населення країни.

Перший момент має все ж відносне значення. Десятки країн приречені на те, щоб існувати зі слабкою економікою. Приймати в цих умовах нову конституцію навряд чи має сенс, мало що зміниться.

Друга обставина більш серйозна. І в історії, і в наші дні можна знайти чимало прикладів того, як саме політичні кризи ведуть до конституційно-правовим реформ.

За великим рахунком треба сказати, що будь-які об'єктивні чинники необхідності конституційних і конституційно-правових реформ при їх реалізації перетворюються на прояв суб'єктивних факторів. Основний прояв суб'єктивного фактору в конституційних і конституційно-правових реформах полягає не стільки в нових конституційних умовах, скільки в оновленні шляхів застосування правил, вже наявних і відображених в Основному законі.

І це буде скоріше не зміна економічних, соціальних, політичних умов, а розвиток шляхів застосування діючих конституційних правил. Так, економічна реформа може виглядати як, наприклад, повернення в державне ведення багатьох важливих ресурсів, які були віддані в приватну власність, але це не порушує Конституції тощо. Конституційний розвиток передбачає і такий нюанс реформування, як втілення норм Конституції в підконституційному регулюванні. У той же час прояви суб'єктивістських факторів можуть

викликати (і викликають!) такі конституційно-правові реформи, які не безперечні. Такими є, наприклад, штучне збільшення кількості політичних партій за допомогою конституційно-правової реформи в сфері політичного плюралізму, стимулювання замість політичної активності громадян процвітання політичного авантюризму, який впливає на все населення і перетворює його на жертву різних амбіцій.

Таким чином, слід зазначити, що конституційне реформування, як правило, перебуває у владі об'єктивних підходів, заснованих на необхідності вдосконалення конституційних основ розвитку економіки, відносин у суспільстві і політико-державної організації країни.

В процесі конституційного правотворення в нашій державі був розроблений так званий «компромісний варіант», який передбачав, що в 2004 р. Президент України повинен обратися шляхом прямого голосування строком на два роки, а з 2006 р. главу держави повинна обирати Верховна Рада. Парламент дані пропозиції Президента не підтримав.

Новий, третій етап розвитку інституту президентства, почався в 2004 р. і пов'язаний з президентськими виборами. Політична криза, що виникла після другого туру президентських виборів, які пройшли в листопаді 2004 р., актуалізувала питання про проведення політичних перетворень.

Основні політичні сили виступили за перегляд повноважень Президента України. До подібних змін Верховну Раду і Президента підштовхувала загроза розколу країни. Компроміс був знайдений: 8 грудня 2004 року Верховна Рада прийняла пакет змін до Конституції, давши старт перетворенню України на парламентсько-президентську республіку. За політичну реформу проголосували 402 депутати (при необхідному мінімумі в 300 голосів), і відповідний закон був підписаний Президентом в стінах українського парламенту [18, с. 278].

Відповідно до прийнятого пакету законів були значно розширені конституційні повноваження парламенту і його можливість впливати на уряд, який тепер президент не міг відправити у відставку.

Президент отримав право розпускати Верховну Раду, якщо через 60 днів після відставки Кабінету Міністрів вона не затвердить персональний склад уряду, а також якщо за місяць не була утворена коаліція депутатських фракцій. Рішення про достроковий розпуск Верховної Ради могло бути прийнято Президентом після консультацій з головою парламенту, його заступниками і лідерами депутатських фракцій. При цьому парламент не міг бути розпущений в останні шість місяців строку його повноважень і протягом року з дня позачергових виборів. Зростала політична вага прем'єр-міністра - саме він пропонував на розгляд Верховної Ради кандидатури членів уряду (за винятком міністрів оборони та закордонних справ, а також глави СБУ, кандидатури яких вносить Президент).

В результаті прийнятих законів Україна перетворилася з парламентсько-президентської на парламентську республіку, що передбачало перерозподіл повноважень між гілками влади. У той же час механізм влади залишався «гібридним», оскільки законом не були врегульовані повноваження Президента і уряду, що створювало умови для нових політичних конфліктів.

В цілому можна констатувати, що політична реформа, проведена в грудні 2004 р. і яка набула чинності в березні 2006 р., мала половинчастий і неоднозначний характер. З одного боку, вона поклала кінець існуючій в країні системі з сильним Президентом, «безвідповідальною» Радою і безпорадним урядом, з іншого боку – під виглядом демократизації і зміцнення поділу влади фактично цементувала клановий характер української політики. Такий стан справ обумовлюється, не в останню чергу, архаїчним характером українського політикуму, у якому переважало засилля комуністичних рудиментів, земляцька єдність тощо.

Звільнившись від тиску з боку Президента, прем'єр-міністр все одно не міг провадити самостійний курс, оскільки члени його кабінету були залежні від Верховної Ради, а точніше - від кланів-партій, які їх висунули.

У 2010 р. розпочався четвертий етап розвитку інституту президентства, який знову був пов'язаний з президентськими виборами в Україні. Перемога

В. Януковича започаткувала процес повернення країни до президентсько-парламентської форми правління. Зміна форми правління через проведення референдуму передбачала реалізацію тривалої і громіздкої процедури, яка до того ж не була підкріплена законодавством. У Верховній Раді Президент не мав підтримки конституційної більшості. В результаті був обраний самий короткий шлях - через Конституційний суд, який 30 вересня 2010 р. скасував зміни, внесені до Конституції в 2004 р. і зобов'язав владу привести законодавство у відповідність з нормами Основного закону (Конституції) зразка 1996 р.

Після скасування політичної реформи 2004 р. глава держави отримав повний контроль над урядом, міг без участі парламенту визначати кандидатуру прем'єр-міністра, призначати і звільняти міністрів, керувати безпосередньою роботою уряду і скасовувати будь-які його акти.

Після приходу до влади в 2010 р. Віктора Януковича Конституційний суд України за поданням новообраного Президента скасував внесені в 2004 р. поправки в Конституцію 1996 року, згідно з якими в країні встановлювалася парламентсько-президентська республіка, і повернув вихідну версію Основного закону, що передбачала президентсько-парламентську форму правління. Офіційно цей крок був оголошений тимчасовим, розрахованим на період до прийняття нової Конституції України. Для підготовки її проекту була створена Конституційна асамблея на чолі з першим Президентом України Леонідом Кравчуком. Однак на практиці процес розробки цього документа всіляко затягувався.

До початку 2013 року команда Януковича, по суті, монополізувала контроль над усіма вищими та регіональними органами влади, а також виборчими комісіями, забезпечивши в них повне домінування «Партії регіонів».

З плином часу, «Партія регіонів» повністю монополізувала політичне поле, не залишивши опозиційним партіям шансів на отримання значущих політичних постів. Колізія полягала і в тому, що в 2010 р., голосуючи за В.

Януковича, виборці наділяли його досить обмеженим набором повноважень, як випливало з духу і букви чинної тоді редакції Конституції. Більш того, відновлення Конституції 1996 р. ставило під сумнів законність функціонування і Президента, і парламенту, обраних відповідно в 2010 р. і в 2007 р. за скасованими правилам [60, с. 85].

Обійнявши посаду Президента, В. Янукович вийшов далеко за межі того мандата, який був даний йому виборцями. Судячи з усього, розширення президентських повноважень було сприйнято правлячими колами як остаточна консолідація політичного режиму, що виключає або суттєво ускладнює прихід до влади опозиційних груп. Однак в умовах фрагментованості української еліти і неоднорідності соціуму спроба монополізації влади однією з політичних сил незмінно викликала протидію з боку інших політичних сил. Так було і в 2004 р., і в 2007 р. Вирішувалися такі кризи зазвичай шляхом неформального пакту еліт (домовленість про «третій тур» виборів в грудні 2004 р., призначення прем'єр-міністром лідера опозиційної Партії регіонів В. Януковича в серпні 2006 р., розпуск Верховної Ради у 2007 р., якому передували переговори за участю всіх політичних сил).

18 лютого 2014 р. відбулося різке загострення ситуації, зіткнення між представниками Євромайдану і правоохоронними органами в центрі Києва. Опозиція зажадала негайного повернення парламентсько-президентської форми правління і відновлення Конституції 2004 р.

21 лютого 2014 р. В. Янукович підписав з лідерами опозиції Угоду про врегулювання кризи в Україні. За змістом вона являла собою такий же пакт, які і раніше неодноразово укладалися між представниками влади та опозиції. Відповідно до цього документа, в Україні протягом 48 годин має бути відновлено дію Конституції в редакції 2004 р., а також створена нова парламентська коаліція і сформований уряд національної єдності (протягом 10 днів). Крім того, сторони домовилися про проведення конституційної реформи (до вересня 2014 р.) і дострокових президентських виборів (не пізніше грудня 2014 р.). Фактично Угода означало відмову В. Януковича від президентських

повноважень - але в правових рамках і з використанням електоральних механізмів.

У той же день Верховна Рада прийняла закон «Про відновлення дії окремих положень Конституції України», а 22 лютого – Постанову «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 р. зі змінами та доповненнями від 2004 року», що вводили в дію Конституцію 2004 р. ще до набуття чинності відповідним законом, так і не підписаним Президентом.

П'ятий період бере свій початок з лютого 2014 р. коли В. Янукович самоусунувся від виконання своїх прямих конституційних повноважень. Цьому передувало рішення української влади не підписувати Угоду про асоціацію з Євросоюзом на саміті «Східного партнерства» в кінці листопаді 2013 р. Дане рішення призвело до протестів у Києві та західних регіонах, які згодом поширилися на Південний Схід України.

На порушення досягнутих домовленостей В. Янукович, в терміновому порядку переїхав до Харкова, відмовився підписувати закон. Покинувши Київ, він de facto перестав здійснювати президентські повноваження, але при цьому ніяких заяв про відставку не робив. Більш того, 22 лютого в Харкові він оголосив: «Я не збираюся подавати у відставку. Я законно обраний Президент...» [60, с. 85], тим самим, по суті, відмовившись від виконання умов Угоди про врегулювання кризи.

Під час обговорення цієї проблеми на засіданні Верховної Ради 22 лютого було висловлено три основних пропозиції: прийняти постанову з вимогою до В. Януковича піти у відставку (Віталій Кличко); розпочати процедуру імпічменту Президента за звинуваченням у державній зраді (Микола Рудковський, Роман Ілик); негайно усунути Президента з посади (Олег Ляшко, Олег Тягнибок). Підсумковим документом стала постанова «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень і призначення позачергових виборів Президента України» [7].

У постанові констатувалося, що самоусунення В. Януковича ставить під загрозу керованість, територіальну цілісність і суверенітет України, веде до

масового порушення прав і свобод громадян, в зв'язку з чим він визнавався таким, що не виконує свої обов'язки. На цій підставі позачергові президентські вибори призначалися на 25 травня 2014 р. а обов'язки Президента покладалися на голову Верховної Ради. 22 лютого 2014 р. Верховна Рада призначила виконуючим обов'язки Президента представника опозиції Турчинова.

Однак в Конституції України [3] у всіх її редакціях чітко обумовлено, за яких обставин Президент достроково залишає свій пост. Іншими словами, в Конституції не передбачено такої підстави для дострокового припинення повноважень Президента, як «самоусунення від виконання конституційних обов'язків». Більш того, відсторонення Президента від посади не є монопольним правом Верховної Ради, і в різних ситуаціях в прийнятті такого рішення беруть участь Верховний і Конституційний суди.

Таким чином, постанова Верховної Ради про відсторонення Президента від влади була прийнята з порушенням Конституції. Антиконституційним було і покладання обов'язків Президента на голову Верховної Ради, оскільки в Конституції однозначно встановлено, що вони покладаються на голови Верховної Ради тільки в разі дострокового припинення повноважень Президента відповідно до ст. 108, 109, 110, 111, тобто виключно за конституційними підставами.

Колізія лютого 2014 р. чітко виявила, що Конституція України містить суттєву прогалину, оскільки в ній просто не передбачена можливість ситуації, при якій Президент de facto припинив виконувати свої обов'язки, але не подав у відставку. Немає в ній і виразного визначення того, який орган повинен констатувати неможливість виконання Президентом його повноважень. У деяких зарубіжних конституціях ця проблема врегульована. Зокрема, в Конституції Франції обумовлено, що якщо Конституційна рада на вимогу уряду абсолютною більшістю голосів констатує обставини, що перешкоджають здійсненню Президентом його функцій, то ці функції тимчасово покладаються на голову Сенату (ст. 7). Крім чіткої вказівки на суб'єкт прийняття відповідного рішення, заслуговує на увагу дуже широке

трактування підстав для тимчасової передачі повноважень Президента – «обставини, що перешкоджають Президенту здійснювати свої функції».

Відмовившись подавати заяву про відставку, В. Янукович, ймовірно, сподівався використовувати свій формальний статус Президента для переговорів з частиною опозиції або для організації протестів на Південному Сході України, однак після його від'їзду до Росії ці надії втратили будь-які шанси на втілення. Єдине, що вдалося В. Януковичу, - це якийсь час користуватися статусом «законно обраного президента у вигнанні».

Президентські вибори 2014 р. проводилися майже без підключення адміністративного ресурсу (вперше в історії України в них не брали участі ні чинний Президент, ні прем'єр-міністр, ні голова Верховної Ради), продемонструвавши небувалу єдність електорату. Перемогу на виборах отримав П. Порошенко.

Значущим рішенням нового українського керівництва, спрямованим на реформування владних інститутів, став Закон України «Про очищення влади» [6], що передбачає введення люстрації для осіб, які претендують на державні посади.

Тим часом, набув чинності закон про повернення до Конституції 2004 року з декларованою парламентсько-президентською формою правління. Це було однією з головних вимог опозиції., що було обумовлено потребою трансформації правового статусу очільника країни відповідно до тогочасних реалій.

Зазначимо, що передача влади - один з найважливіших факторів трансформації політичних режимів і показник вкорінення політичних інститутів. Особливо це актуально для тих держав, в яких процеси режимних трансформацій залишаються незавершеними.

Отже, як ми виявили вище, Євромайдан (2013–2014 роки) став осередком кардинальних змін, не лише внутрішніх – соціокультурних, а й зовнішніх – геополітичних. Провідним смислом Революції Гідності був цивілізаційний вибір, адже відмова від євроінтеграції означала неминуче

входження до євразійського політичного та економічного простору. Саме Майдан завадив маріонетковому режиму В. Януковича остаточно за гроші РФ трансформувати країну на кримінальну автократію з перспективою поповнити клуб тандемократій, демократур та східних деспотій.

Сучасним етапом розвитку інституту президентства в Україні слід визначати час від початку обрання на посаду Президента України П. Порошенка донині.

За президентський термін П. Порошенка було зупинено активну російську агресію, переоснащено ППО, у тому числі за рахунок коштів компанії «Рошен»; утворено міжнародну антипутінську коаліцію, запроваджено економічні важелі стримування В. Путіна.

Від Заходу отримано новітню зброю; кораблі країн НАТО заступили на бойове чергування у Чорному морі. А 7 лютого 2019 року конституційна більшість Верховної Ради закріпила у Конституції курс України на вступ до ЕС і НАТО, тобто узаконила європейську інтеграцію, що було вимогою революційного Майдану.

Подальші події показали певний розкол в українському соціумі, обумовлений живучістю консервативного менталітету у певних колах українського суспільства.

Соціологічний обрахунок рівня довіри населення до інституту президентства наведено у Додатку А.

Таким чином, за роки незалежності в Україні становлення інституту президентства було піддано впливу політичної боротьби, яка розгорнулася між основними політичними силами. Постійні зміна повноважень Президента, коли періоди парламентсько-президентської форми правління змінювалися президентсько-парламентськими, справили негативний вплив на розвиток української держави.

2.2. Сучасний кризовий стан інституту президентства

У контексті нашого дослідження доречною є вказівка на той факт, що реалізацію основних прав людини всіма особами, що проживають у певній країні, може забезпечити насамперед відповідна держава: адже тільки вона здатна надати формальної (юридичної) загальнообов'язковості тим умовам, які необхідні кожній людині для використання її основних прав. І якщо держава максимальною мірою реалізовуватиме таку здатність, зробить це своєю основною функцією, вона може вважатися правовою.

Актуальними ці питання залишаються і для України. У взаємодії держави і суспільства в Україні спостерігається серйозне протиріччя, що полягає, передусім, у законотворчому менталітеті. Досить часто приймаються розпливчасті, двозначні і невизначені законодавчі норми, результатом чого стає виникнення юридичних колізій і складних ситуацій в регулюванні суспільних відносин. Ухвалення таких актів можна пояснити простим методом їх реалізації, і вони не чинять істотного впливу на діяльність органів державної влади. Прерогатива офіційного тлумачення таких правових норм належить державі.

Громадянське суспільство і держава взаємопов'язані один з одним, соціальні гарантії держави в суспільному житті реалізуються спільно з громадянським суспільством.

Становлення правової держави активізує і розвиток громадянського суспільства, оскільки відбувається збільшення його можливостей.

Однак цей процес вимагає дотримання наступних умов: загальної рівності перед законом; якісного розвитку громадських об'єднань; відсутність у громадян корисливих мотивів за участь у громадській діяльності; підвищення ступеня взаємодії між спорідненими організаціями та поліпшення результатів їх діяльності; виключення корупційної складової у взаємовідносинах громадянського суспільства з органами державної влади тощо.

Зазначимо, що з боку клінічної психології вже давно йдеться про «медіазалежність», проте це не вироблення власного бачення, а нав'язаний погляд «іншого»: «Телебачення – це не просто посередник між міфотворцем і глядачем. Це особливе середовище, яке має низку унікальних властивостей, що перетворюють його не лише на канал доставляння міфів, а й на фабрику вироблення їх» [59, с. 251].

Так це сталося із передвиборною кампанією шоумена В. Зеленського, який започаткував успішні гумористичні проєкти. Актор передусім залежить від аплодисментів, його завдання – особисто сподобатися публіці, на відміну від Президента, чиє завдання полягає у тому, щоб сподобалися його рішення та справи. Телебачення, яке, на відміну від кіно й театру, охоплює своїм впливом практично все населення, формує у телезірок «лайкозалежність» від глядачів.

Кандидат у Президенти спілкувався з виборцями переважно якісними кліпами з телеекрана. Тому «передвиборчий» Зеленський став віртуально порожнім знаком, адже кожний виборець за браком інформації наповнював його телеобраз власними фантазіями та очікуваннями. Відповідно до антропологічних спостережень людина, Homo sapiens, не пристосована до простого задоволення. Щастя людини менше залежить від об'єктивних умов, а більше – від наших очікувань» [58, с. 67]

Тому політтехнологічний проєкт полягав у сублімації власної мрії виборця, чим скористалися кріейтори кандидата [27, с. 69].

Остання виборча кампанія з виборів Президента України висвітлила низку нових проблем у сфері функціонування інституту президенства та загострила вже існуючі. Загалом президентська виборча компанія 2019 р. вирізнялася своєю масштабністю, конфліктністю, масовістю (надзвичайно великою кількістю претендентів – майже 100 – та зареєстрованих і включених до виборчого бюлетеня кандидатів – 39 осіб), порівняно суттєвою пасивністю виборців. За новообраного Президента України проголосувало 73,22 % від внесених до списку виборців [20].

Незважаючи на конституційні положення щодо статусу Президента в Україні, його фактичний статус після виборів 2019 року почав стрімко мінятися якраз в бік посилення його позицій у сферах функціонування законодавчої та виконавчої влади. Більше того, обрана чинним Президентом модель внутрішньої та зовнішньої політики характеризується більшим акцентом уваги на внутрідержавних питаннях, а не на проблемах зовнішньополітичних відносин, що було традиційно притаманно інституту президента раніше. Така позиція була заявлена практично одномоментно із вступом на посаду новообраного Президента, а перші кроки, спрямовані на посилення впливу на законодавчу і виконавчу владу, – вже під час інавгурації новообраного глави держави.

Проте суперечки і протистояння між колишніми опонентами та їхніми політичними силами продовжились і після завершення виборчого процесу, уже на етапі вступу на пост Президента України. Під час цього перехідно-інавгураційного періоду виникли побоювання щодо спеціального затягування процесу вступу на пост новообраного Президента з метою перешкоджання йому в можливій реалізації права дострокового припинення повноважень Верховної Ради України VIII скликання [17, с. 44].

Практично кожне із обговорюваних протягом цього періоду питань супроводжувалося гострою критикою, конфліктами, взаємними звинуваченнями і т. п. Поглибився конфлікт не тільки між Президентом та парламентом VIII скликання, але й між Главою держави та урядом, який звинувачувався у зволіканні із вирішенням нагальних питань.

Усіх ці події стали передумовами тих змін у статусі президента, які відбулися в рамках незмінної Конституції та в результаті сукупності політико-правових обставин.

Для забезпечення демократичного характеру заміщення поста Президента України велике значення має регулювання строків кожного етапу складного процесу передачі і прийняття президентської влади. Варто зауважити, що ч. 1 ст. 104 Конституції України [3] досить конкретно визначає

час початку і завершення повноважень Президента України (початок – складення присяги, а закінчення – момент складення присяги новообраним Президентом України).

Конституцією встановлено й тривалість перехідно-інавгураційного періоду – не більше 30 днів, – який пов'язаний з днем офіційного оголошення результатів виборів і моментом складення присяги народові на урочистому засіданні Верховної Ради України. Таке досить детальне конституційне регулювання мало би убезпечити від виникнення конфліктних ситуацій, яких, на жаль, уникнути не вдалося [17, с. 47].

Діюча Конституція України детально не регулює процесу інавгурації, обмежуючись лише загальними формулюваннями щодо строку вступу на посаду, виду засідання парламенту, особи, яка приводить до присяги, та її тексту.

Правда, Регламент Верховної Ради України, встановлюючи порядок проведення урочистого засідання Верховної Ради України з приводу складання присяги Українському народові новообраним Президентом України, деталізує правові підстави, місце, дату і час та порядок складення присяги. Регламент допускає можливість зміни місця складення присяги, зміни дати і часу складання присяги, але застерігає, що в день проведення урочистого засідання Верховна Рада України не розглядає інших питань [5].

При цьому, значення присяги полягає ще і в тому, що вона в концентрованому вигляді виражає основні завдання присягаючої особи, вказує, перед ким вона несе основну відповідальність за їх виконання [16, с. 115].

Таким «суб'єктом», перед яким відповідальний Президент України, є Український народ. За змістом присяги можна судити також про головні цінності, які «довіритель» (народ-суверен) вважає основними для даного поста, і які в принципі окреслюють характер відповідного державного інституту. Неважко побачити, що президентська присяга націлює Президента на те, щоб найбільш ефективно (не тільки власне юридичними, але й

політичними, економічними засобами) боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу та основні конституційні цінності, додержуватися Конституції України і законів України [15, с. 12].

Вступивши на пост глави держави, Президент України традиційно проголошує звернення до Українського народу (інавгураційну промову). Виступаючи 20 травня в парламенті з інавгураційною промовою, новообраний Президент України В. Зеленський, після загальної заяви: «Я робитиму все, щоб українці не плакали» та підтвердження курсу країни в Європу і НАТО, проголосив, що «розпускає Верховну Раду України 8-го скликання» [28].

З огляду на модель «сильний президент», сам зміст інавгураційної промови засвідчив, що глава держави налаштований на активну участь у формуванні та контролі за здійсненням внутрідержавної політики.

Як перші кроки на посаді глави держави, так і подальша діяльність Президента України після виборів 2019 року продемонстрували суттєве посилення його ролі у системі поділу державної влади [17, с. 49].

Роблячи короткий екскурс у теоретичні аспекти кризових станів влади, окреслимо основні чинники виникнення та значення явища президентської кризи. Так, зазначимо, що процес радикальних змін у політичному житті сучасної України ще далекий від завершення. Основною метою цих змін є створення вперше за всю політичну історію передумов для сталого перебігу та відтворення справді незалежної, демократичної влади, яка була би здатна твердо і послідовно вирішувати вікові вимоги своїх громадян: досягти матеріального достатку, створити умови для вільної праці та забезпечити права людини.

Одним з потужних інструментів вирішення вказаних вище проблемних аспектів є президентська влада. На наш погляд, в сучасних умовах президентська влада в Україні переживає серйозну кризу, яка виражається насамперед у постійній узурпації важелів державного впливу чинним президентом.

Витоками кризових явищ у президентській владі є ті, що президент намагається стати в Україні головним центром влади де факто і де юре. Це, в свою ч ергу, спричиняє кризові явища в розподілі повноважень між різними гілками влади, адже, спостерігаються спроби різних політичних сил «приватизувати» ту чи іншу частину повноважень.

Зазначимо, що на відміну від загальнополітичних криз, кризи президентської влади мають верхівковий характер, не супроводжуються масовими виступами проти президента – як представницької особи держави.

Основні ознаки президентських криз зводяться до наступного.

По-перше, через значні відхилення від парламентарних норм політичної діяльності виникає гостра політична конфронтація між різним політичними силами.

По-друге, відбувається навмисне ослаблення різних гілок влади певною узурпацією чинним президентом владних повноважень, шляхом порушень Конституції України та інших законів держави, масових зловживань з боку владних представників.

По-третє, виникає необхідність у серйозному, можливо, навіть у чомусь принциповому коригуванні політичного курсу президента і методів його керівництва. Це вимагає відставки тих осіб до адміністрації, дії яких призвели до виникнення кризи, та залучення таких політиків, які здатні провести коригування.

По-четверте, висхідний або низхідний напрямок розвитку кризи значною мірою залежить від особистості президента, його здатності діяти відповідно до логіки кризової ситуації.

Отже, парламентсько-президентська форма правління та досить обмежені конституційні повноваження у сфері виконавчої влади зовсім не стали на заваді фактичному здійсненню влади та її накопиченню

Незважаючи на незмінність конституційної моделі поділу влади, форми правління та інших формально-юридичних обставин, фактичний статус Президента суттєво змінився, а інститут президента в Україні отримав нові,

раніше не притаманні йому (в умовах існуючої форми правління) риси [17, с. 49].

Подальший розвиток цього інституту залежатиме, передусім, від ефективності діяльності Конституційного Суду України, який має стати на заваді непропорційному розподілу влади, надмірному накопиченню повноважень та відповідальності Президентом України, а також невиправданим з точки зору функціонування системи конституційної демократії конституційним змінам.

Отже, сучасний кризовий стан інституту президентства в Україні є, не в останню чергу, наслідком проведення системної діяльності задля концентрації важелів державної влади в руках однієї особи з метою здійснення тотального впливу на українське суспільство. Спосіб дій, до якого вдається нині чинна влада на чолі з президентом В. Зеленським викликає справедливе обурення у патріотичних колах українського соціуму. Політична криза, соціальні непорозуміння, нестабільна економічна ситуація, загроза вторгнення РФ та пасивна позиція нині чинного президента України підриває довіру до самого інституту президенства.

Узагальнюючи викладене у другому розділі роботи, зазначимо, що досліджені нами процеси зародження та основні етапи розвитку інституту президентства в Україні, його сучасний кризовий стан є наслідком політичних рішень, які приймалися представниками державної влади протягом історії незалежності України.

Таким чином, другий розділ дослідження було присвячено вивченню етапів трансформації інститут президенства в Україні в умовах незавершеності політичної реформи. В рамках другого розділу роботи ми дослідили етап зародження та подальші етапи розвитку інституту президентства в Україні. Окреслити сучасний кризовий стан інституту президентства.

РОЗДІЛ 3
ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ

3.1. Характеристика європейського досвіду становлення та розвитку інституту президентства

Зазначимо що у період Античності президентом було прийнято називати особу, яка очолює певні збори/зібрання. Згодом це найменування перетворилося на посаду. Наприклад, президент сенату. Цей факт свідчить про первісне закріплення політичного сенсу за поняттям «президент». Однак слід вказати на те, що первісне значення цього терміну було далеким від нинішнього розуміння [13, с. 14].

В даний час в теорії держави і права президент - це офіційна посадова особа, яка займає формально найвище місце в ієрархії державних інституцій і здійснює верховне представництво країни у внутрішньополітичному житті та найвище представництво держави в міждержавних, міжнародних відносинах. По суті, президентом називають людину, яка обіймає вищу державну посаду в окремо взятій державі [13, с. 14].

Слід також зазначити на важливі характеристики даної посади, що відрізняють її від статусу монарха: це, по-перше, виборність, по-друге, терміновість повноважень.

Першими європейськими країнами, де було 1848 року введено посаду президента як глави держави, стали дві республіки – Франція та Швейцарія. Незважаючи на одночасність запровадження, статус та повноваження президентів через особливості історичного розвитку цих країн були різні.

Вищим органом виконавчої влади у Швейцарії була Федеральна рада, що складалася з семи міністрів, які обиралися на спільному засіданні обох палат Федеральних зборів на три роки. Рада була колегією адміністраторів,

один з яких на тому ж засіданні обирався Президентом Швейцарської Конфедерації терміном на один рік. Він міг переобиратися необмежену кількість разів, але обов'язково з перервою на один рік. Його компетенції були не вище ніж компетенції учасників Ради, а відповідальність перед народом така сама. Іншими словами, у Швейцарії не було носія виконавчої влади, що перебував окремо від міністрів, що дозволило говорити про існування колективного президента [22, с. 57].

Конституцією 1848 року у Франції було проголошено республіканську форму правління на чолі з Президентом. Встановлення єдиної законодавчої влади призвело до заснування посади Президента – одноосібного голови виконавчої влади. Він наділявся правом законодавчої ініціативи, міг вимагати нового обговорення закону, промульгувати закони, призначати міністрів, чиновників, офіцерів. Для надання йому авторитетності було вирішено обирати Президента всенародним голосуванням. Створивши сильний інститут президентства, учасники Національних зборів почали обмежувати повноваження його голови. Президент був позбавлений права вето, більшість його актів потребували контрасигнації Прем'єр-міністром або ключовими міністрами, акт про оголошення війни, а також укладання договорів підлягали затвердженню Зборами. Хоча все це вже не могло врівноважити ту владу, яку було надано Президенту. Сучасна Французька Республіка належить до республік зі змішаними формами правління. Суть зводиться до того, що для П'ятої республіки характерно посилення ролі виконавчої на чолі з президентом і помітне ослаблення ролі Парламенту. Носіями виконавчої є Президент Республіки та Уряд [22, с. 58].

Таким чином, президент – глава держави, але він не є главою уряду і не обіймає посаду прем'єр-міністра. Насамперед президент може головувати на засіданнях ради міністрів, має прерогативу затверджувати декрети та постанови, прийняті урядом, а також має можливість у разі незгоди повернути ці декрети та постанови на повторний розгляд уряду. Крім цього, він має право накладати вето на закони, прийняті парламентом і підтримані урядом, і в цій

ролі він виступає як арбітр у відносинах між органами державної влади. Водночас напівпрезидентська модель правління не допускає володіння очільником держави всією повнотою державної влади. Тому що за цієї системи правління президент не лише не є главою уряду, а й сам уряд формується залежно від співвідношення партійних фракцій у парламенті.

Серйозним обмежувачем влади глави держави також є те, що уряд за свою діяльність несе відповідальність перед Національними зборами. Таким чином, чинна Конституція Франції 1958 року при збереженні ознак парламентаризму фактично визнала встановлення режиму особистої влади. Чільне місце у системі вищих органів структурі державної влади став займати Президент, який обирається на відміну IV республіки позапарламентським шляхом. У результаті конституційної реформи 1962 року запроваджено прямі вибори Президента. Для висування кандидатури потрібно п'ятсот підписів, але не рядових виборців, а осіб, які обіймають певні посади, наприклад, членів Парламенту, рад департаментів, ради Парижа, територіальних зборів, мерів. Причому ці підписи під заявою про висування кандидатури мають представляти щонайменше тридцять департаментів та заморських територій із приблизно ста. Обрання здійснюється за мажоритарною системою абсолютної більшості, у другому турі балотуються два кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів у першому турі [25, с. 112].

Іншими словами, Президент, який обирається, крім Парламенту, шляхом загального і прямого голосування, перебуває на вершині ієрархії органів державної влади.

Крім вищевказаних держав, інші держави Європи, Азії та Африки до кінця XIX століття залишалися монархіями. У XX столітті такі грандіозні за своїми масштабами потрясіння, як революції, світові війни призвели до утворення багатьох нових незалежних держав. Не всі вони стали президентськими республіками, але в багатьох із них було засновано пост президента країни. Так, у Європі після закінчення Першої світової війни

президенти стали найвищими посадовими особами в Австрії, Веймарській республіці, Чехословаччині, Польщі, Естонії, Литві, Латвії, Туреччині.

У 30-40-ті роки XX століття інститут президентства став поширюватися й у Азії: його запровадили Філіппіни, Сирія, Ліван. Однак найбільшого поширення модель президентського правління набула в країнах Африки. Після встановлення незалежності колонії дотримувалися форми правління колишніх метрополій. Пов'язано це з тим, що система державного устрою метрополії була єдиною відомою для політичних лідерів цих країн. Проте процес запозичення та засвоєння деяких форм представницької демократії не зміг підірвати впливу місцевих етнічних та релігійних цінностей, традиції. Родоплемінна структура суспільства постійно породжувала міжетнічні та конфесійні конфлікти, які часто завершувалися військовими переворотами.

Нерідко лідер такого перевороту одразу проголошувався президентом. Не завжди вибори особи на пост президента мали демократичний характер. За однопартійної системи найчастіше вибори президента відбувалися на безальтернативній основі.

Тому в деяких африканських країнах президент оголошувався обраним без голосування як єдиний кандидат.

У деяких країнах у таких умовах ситуація почала набувати крайніх форм. Наприклад, з'явилися держави з республіканською формою правління, яким була властива одна з ознак монархії – незмінність президента. Таким чином, така модель президентства супроводжувалася режимом особистої влади. Поява таких форм президентської влади пов'язана насамперед із родоплемінною структурою суспільства, ототожненням президента з вождем племені, впливом армії.

Після Другої світової війни до західноєвропейських держав, очолюваних президентами, увійшли Італія, Греція, Португалія, Ісландія та Мальта. В Азії посада президента була заснована в Південній Кореї, Південному В'єтнамі, Тайвані, Індії, Пакистані, Бангладеш, Іраку, Ірані, Афганістані [30, с. 143].

Також, принагідно зазначимо, що інститут президентства був запроваджений не тільки в капіталістичних державах і державах, що розвиваються, але і в окремих країнах, які раніше були соціалістичними: Соціалістична Федеративна Республіка Югославія, Чехословацька Соціалістична Республіка, Соціалістична Республіка Румунія, Корейська Народно-Демократична Республіка.

Політичні та соціальні зміни у постсоціалістичних країнах Східної та Центральної Європи викликають інтерес до вивчення інститутів державної влади у цих країнах і особливо – до вивчення інституту президентства. У блоці соціалістичних держав було створено своєрідний клас президентської форми правління. Його створення пов'язане зі становищем, яке займали партійні керівники в політичній системі цих країн. Водночас у цих країнах зберіглося і державне колективне управління. Основний зміст колективної форми управління державою полягав у тому, що політичний лідер реалізовував свої повноваження разом із визначеним у законодавчих актах країн органом, який створювався парламентом спеціально для цієї функції.

Вивчення даного інституту дозволяє краще зрозуміти суть політичних і конституційних змін, що відбувалися в цих країнах, особливості політичних режимів, що там оформилися, а також осмислити процес переходу не тільки як зміну політичного ладу, але і як спробу синтезу національних особливостей і традицій з уже наявними моделями та пошуку нових інституційних механізмів.

Крім вивчення становлення та розвитку інституту президентства у країнах Східної та Центральної Європи, у дослідженні виділено чотири основні групи норм, що характеризують правовий статус президента: порядок обрання президента; становище президента у системі органів державної влади (структурний аспект); повноваження та функції президента (функціональний аспект); припинення виконання президентом своїх повноважень.

З огляду на вказане, доцільно проаналізувати правовий статус президентів країн Східної та Центральної Європи на прикладі Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії та Чехії [35, с. 109].

Незважаючи на те, що між цими країнами існують політичні, національні та культурні відмінності, вивчення інституту президентства в них дозволило виявити деякі закономірності розвитку та конституційного закріплення повноважень президентів вивчених країн. Слід зазначити, що низка держав (Польща, Чехія, Угорщина) містили у структурі вищих органів державної влади інститут президента ще в першій половині XX століття, але потім, після переходу до соціалістичної системи, посаду президента було замінено колективним главою держави (Державною Радою та ін.). Виняток тут становила ЧССР, де посада президента зберігалася протягом усього періоду існування. Надалі посаду президента було започатковано (або збережено вже наявну) у ході реформ кінця 1980-х - початку 1990-х років.

Важливо відзначити, що в усіх вказаних країнах посаду президента було запроваджено легітимним шляхом: на референдумах, рішеннями парламентів або Установчих Зборів (Румунія), шляхом узгодження позицій різних політичних сил на так званих круглих столах (Болгарія, Угорщина). Спочатку президенти у країнах Східної та Центральної Європи обиралися парламентами, що призвело до того, що першими президентами було обрано представників старої політичної еліти (Польща, Болгарія). Але потім, у міру поглиблення політичних перетворень президент став обиратися безпосередньо народом (виняток тут складають Угорщина і Чехія, де президент обирається парламентом) [36, с. 107].

Конституції всіх країн цього регіону обмежують кількість термінів перебування однієї й тієї ж особи на посаді президента (зазвичай, більше 2-х термінів). Практично всі країни Східної та Центральної Європи запровадили законодавчі обмеження на входження президента до складу політичних партій. Наприклад, в Угорщині та Болгарії президенту заборонено обіймати партійні посади. Але водночас у країнах, де президент обирається населенням

безпосередньо, він найчастіше є лідером однієї з провідних політичних партій (Польща).

Що стосується становища президента у структурі вищих органів державної влади, то тут важливим буде наголосити на тому факті, що жодна з названих країн не прийняла північно- та латиноамериканську модель президентської республіки, коли президент є одночасно і главою держави, і главою виконавчої влади. У всіх вивчених країнах присутні окремі посади очільника держави та голови виконавчої влади, хоча конституція Польщі закріпила так званий дуалізм виконавчої влади, коли виконавча влада належить одночасно і президентові, і Раді Міністрів. Конституції низки держав (Польща, Румунія) закріпили за президентом функцію посередництва між владою, що є характерною рисою змішаної республіки.

Щодо повноважень президента у країнах Східної та Центральної Європи можна зазначити таке. Спільним для них є те, що президент має право пропонувати кандидатуру прем'єр-міністра, але право остаточного затвердження глави уряду належить парламенту; в обумовлених конституцією випадках президент наділений правом розпуску парламенту (це переважно відмова у вотумі довіри уряду); за президентом закріплено право повернення закону до парламенту для повторного обговорення. Особливістю цих країн є наділення президента широкими повноваженнями у кризових ситуаціях (у період дії військового чи надзвичайного стану). Президент у вивчених країнах має чималі повноваження і у сфері судової влади: крім призначення суддівського корпусу та суддів Верховного (у ряді випадків та Конституційного) суду, здійснення права помилування, вправі призупинити судовий розгляд або взагалі заборонити його проведення (президент Чехії) [36, с. 107].

В усіх країнах, що розглядаються, передбачена процедура звільнення президента з посади. Право висування звинувачення належить парламенту, а справа розглядається найвищими судовими інстанціями. У Румунії для звільнення президента з посади передбачається також проведення

всенародного референдуму. В Угорщині щодо президента, у разі скоєння ним злочину в період перебування на посаді, можуть застосовуватись загальні норми кримінального судочинства та призначатися передбачені кримінальним законом покарання. У той самий час відповідальність президента Чехії за діяння, скоєні під час перебування на посаді, виключається назавжди.

Можна зробити висновок, що зарубіжний досвід конституційного закріплення правового статусу президента широко використовувався країнами Східної та Центральної Європи, але з урахуванням національної специфіки, культурних традицій, розстановки політичних сил у країні. Тому не завжди виходить чітко визначити, до якого типу республіки можна віднести ту чи іншу країну Центральної та Східної Європи. У конституційному устрої цих країн можна виявити різні комбінації запозичень, що сходять, в основному, до французького та німецького зразків. Таким чином, інститут президентства у країнах Центральної та Східної Європи можна класифікувати як певну проміжну модель між французькою та м'якою парламентарною моделями.

Останнім часом дедалі частіше говорять про східноєвропейський тип республіки. До цього типу відносять Польщу, Румунію та Болгарію. Для цих країн характерні такі особливості інституту президентства: президент обирається безпосередньо населенням; існує самостійна посада глави уряду; кандидатура прем'єр-міністра затверджується парламентом за пропозицією президента; уряд підзвітний парламенту; президент здійснює частину повноважень виконавчої влади; умови розпуску парламенту суворо обумовлено; обмежений термін перебування однієї й тієї ж особи на посаді президента; є інститут дострокових виборів президента. Чехію та Угорщину можна віднести до класичних парламентських республік, хоча повноваження останніх набагато ширші, ніж, наприклад, у президентів таких парламентських республік, як Австрія та ФРН. Врахування досвіду країн Центральної та Східної Європи у процесі реформування вищих органів державної влади, заснованого на обліку національних та культурних особливостей народів, політичному компромісі та легітимній передачі влади, безумовно, буде

корисним для країн молодої демократії, до яких відноситься і Україна, у процесі перетворення власних державних інститутів [48, с. 115].

Таким чином, можемо зазначити, що пряма залежність між розмірами території тієї чи іншої держави та обраною нею системою правління, відсутня хоча, звичайно, великі країни особливо потребують сильної державної влади. Зрозуміло, кожна з держав має свої національно-історичні особливості та традиції, що не може не позначитися на змісті та формі організації президентської влади. Закордонна практика президентської влади свідчить про важливість цього інституту у тих чи інших політичних системах. На відміну від інших вищих посадових осіб, саме президент має особливий статус, повноваження та відповідальність. Не менш важливим є й те, що кожному типу державного правління відповідає певний тип президентства. Більше того, посада президента є одним із складових елементів інституту президентства. Для його зміцнення в політичній системі необхідні передусім стійка конституційна база президентства та широка підтримка президентської влади в суспільстві. У Конституціях та інших правових актах має бути чітко визначено статус глави держави, його повноваження, а також межі цих повноважень.

Іншими словами, інститут президентства – це владний інструмент, тобто сукупність владних повноважень президента у сфері державного управління, які однаково залежать як від конституційних норм, що регулюють функціонування президентської влади, так і від політичної діяльності президента. Становлення інституту президентства – це тривалий історичний процес. Тому досвід інституту президентства у різних країнах та багато з його правових норм, які виявили свою доцільність у зарубіжній практиці також корисні у процесі формування політичної системи в Україні.

3.2. Моделі реформування інституту президентства в Україні у контексті європейського вектору його трансформації

Більшість дослідників пострадянського простору розглядають інститут президентства виключно як сукупність державно-правових (конституційних) норм, що регулюють формування та функціонування президентської влади.

При цьому слід зазначити, що повноваження президента залежать від політичного режиму та форми правління, ухваленої в цій державі. У президентських республіках президент, як правило, виступає одночасно як глава держави та глава виконавчої влади, а в республіках парламентського типу - тільки як глава держави.

Особлива роль відводиться президенту в республіках змішаного типу, де він зазвичай є главою держави, що має при цьому великі повноваження у сфері виконавчої влади. Таким чином, у республіках президентсько-парламентського типу (саме до такого типу фахівці відносять Україну сьогодні) Президентові належить важлива роль у формуванні політики держави та забезпеченні верховного політичного керівництва [51, с. 140].

Наведемо короткі відомості про існуючи світові моделі формування інституту президентства.

Так, зазначимо, сьогодні інститут президентства є невід'ємним елементом політичної системи суспільства у більшості країн із республіканською формою правління. Проте, статус, обсяг повноважень та реальна політична вага президента у тій чи іншій державі суттєво відрізняються. Йдеться про різні моделі президентської влади.

Вчені виділяють такі моделі: американську, латиноамериканську, європейську та східноєвропейську.

Зазначимо, що існує певний взаємозв'язок не лише між моделями президентства та системами республіканського правління (президентська, парламентська та «змішана»), а й характеристикою таких елементів політичної системи як розвиненість інститутів громадянського суспільства (насамперед,

політичних партій), тип політичного лідерства та тип політичної культури; наявність демократичних традицій; історичний досвід становлення державності.

Американська модель являє собою класичну президентську республіку, де президент – глава держави, очолює і одноосібно керує виконавчою владою, а, головне, виступає реальним політичним лідером країни, що має суттєві повноваження. Водночас Конституція США закріплює «систему стримувань та противаг», яка ефективно функціонує завдяки високому рівню правової та політичної культури громадян, незалежної судової влади, сильним демократичним інститутам та традиціям.

Будь-які спроби президентів посилити свою владу зустрічають опір як з боку Конгресу, так і з боку американського суспільства. У результаті навіть сильні президенти США, що діяли особливо у воєнний час, поважали Конституцію і не намагалися встановити режим особистої влади.

Незважаючи на значну схожість з американською моделлю, президентські республіки в Латинській Америці вже на стадії свого розвитку мали низку відмінних рис. Основні з них: високий рівень централізації державного апарату, гіпертрофований розвиток інституту надзвичайного або особливого становища, велика роль армії в політичному житті суспільства (через відсутність розвинених інститутів громадянського суспільства), переважання насильницьких методів досягнення влади.

Ситуацію посилювала концентрація величезних повноважень у руках глави держави, які активно практично реалізовувалися. В умовах відсутності демократичних традицій та слабкості представницьких органів амбітні президенти у багатьох випадках узурпували владу. Йдеться не лише про виникнення суперпрезидентських республік, а й про республіки президентсько-монократичні, конституції яких передбачають довічний термін повноважень президента (країни Азії та Африки). Причина в тому, що процес запозичення та засвоєння деяких форм представницької демократії був позбавлений в Африці свого природного середовища – не лише

громадянського суспільства, а й сучасної плюралістичної свідомості. Нові політичні структури не змогли підірвати вплив та абсорбувати етнічні та релігійні цінності, традиції культури.

У Західній Європі, де сильні традиції парламентаризму, американська модель не набула свого поширення. Після Другої світової війни на Європейському континенті утвердилися, в основному, парламентські системи правління, в яких глава держави мав незначний обсяг повноважень і виконував представницькі функції. Проте гостра політична боротьба в парламенті в деяких країнах часто призводила до зміни уряду та кризи всієї системи держуправління. Так, уряд Ф. Гайяра (березень 1958 р.) був 20-м з моменту прийняття Конституції Франції 1946 року. Необхідність поєднання сильної виконавчої, але підконтрольної законодавчим зборам влади, сприяла затвердженню «змішаної» системи правління.

У V Французькій Республіці сформувалася європейська модель президентства, яка передбачає дистанціювання президента від виконавчої влади за збереження певного впливу неї. Головне, що президент, маючи низку істотних повноважень у сфері державного управління, виступає арбітром між усіма гілками влади, сприяє їхньому узгодженому та ефективному функціонуванню.

Ця модель справила великий вплив на постсоціалістичні країни. Проте, в силу національних та історичних особливостей тут виникла нова модель президентства – східноєвропейська (Білорусь, Росія), яка характеризується: по-перше, наділенням президента низкою повноважень виконавчої влади, внаслідок чого він істотно впливає на формування та діяльність усіх органів державного управління; по-друге, винесенням інституту президентства за межі звичної тріади влади, надання йому «невладного» статусу.

По суті, йдеться про формування нової гілки влади – президентської, яка виконує гарантійну, арбітражно-інтегративну та контрольну функції. Створення сильної президентської влади в деяких республіках колишнього СРСР стало неминучим наслідком нерозвиненості громадянського суспільства

(несформованості партійної системи), відсутності демократичних традицій, підданічного типу політичної культури, орієнтації громадян на харизматичного лідера, а також необхідною умовою для становлення цих держав та подолання ними соціально-економічного кризи.

Таким чином, незважаючи на те, що статус глави держави універсальний, існування низки моделей президентства виявляє їхню залежність від різних політичних режимів та різних типів державного устрою. Понад те, певному типу державного правління відповідає певний тип президентства.

Зазначимо, що на початку XXI століття можна з упевненістю констатувати, що інститут президентства є домінуючим у більшості сучасних держав. Однак правовий статус президентів часом так суттєво відрізняється, що це неминуче викликає не лише бурхливі наукові дискусії в теорії, а й практичну діяльність різних політичних сил щодо пошуку оптимальної моделі президентства.

Тривалі і важкі перетворення в Україні неминуче викликають інтерес до зарубіжного досвіду державного будівництва. Порівняння основних правових доктрин та моделей інституту президентства в зарубіжних країнах дозволить нам краще зрозуміти не лише інші країни, народи та суспільства, а й власний інститут Президента України.

Для розуміння природи президентської влади пам’ятати не лише про хиткість кордонів між гілками влади та процес відгалуження нових гілок, а й інші моменти: систему стримування та противаг влади, їх взаємозалежність та правильне трактування положення про єдність державної влади. В умовах демократичного устрою президентська влада не може бути безмежною.

При оцінці місця президентської влади у суспільстві потрібно враховувати не лише поділ влади з наступними уточненнями цієї концепції, не можна ігнорувати не менш важливу проблему взаємодії влади та загалом єдності самої державної влади [55, с. 55].

Спільним у правовому становищі сучасних президентів є закріплення за ними численних статусних символів, епітетів, які підкреслюють їх значимість. Президент: гарант конституції; гарант прав і свобод людини і громадянина; гарант національної незалежності, територіальної цілісності, дотримання угод та міжнародних договорів, що забезпечує своїм нормальне функціонування публічної влади та спадкоємність держави; представляє національну єдність тощо.

Ці численні конституційні символи та епітети, що підкреслюють значення очільника держави, відіграють важливу роль у підтримці стабільності та спадкоємності державного розвитку. Інститут очільника держави, у будь-якому його різновиді у світовому вимірі розглядається як такий, що перебуває над боротьбою політичних сил, що є запорукою дотримання конституції, потреб і сподівань народу, символом національної єдності.

У той самий час, не можна не зважати на той факт, що реальне місце і роль глави держави у здійсненні державної влади залежить і від форм правління, які мають свої різновиди.

Форма правління, що розуміється як структура, правове становище та співвідношення вищих органів державної влади - один із традиційних об'єктів вивчення юридичної науки. Оскільки інститут президентства є невід'ємною частиною республіканізму, необхідно розглянути основні його різновиди в сучасному світі.

Парламентарна республіка розглядається як форма правління, при якій на чолі держави стоїть виборна посадова особа, але уряд формується і діє лише за умови, що він має в своєму розпорядженні довіру нижньої (або іноді обох, як наприклад, в Італії) палати парламенту.

Сам тип республіканського правління, затверджений у тій чи іншій країні, як і національна форма його втілення, залежить від особливостей історичного поступу, культури, геополітичного становища та інших чинників формують політичне буття суспільства. Історія розвитку держави і права в

новітню епоху показує, що країни, які стикаються з жорстокою економічною кризою, шукають насамперед сильного керівника, тоді як країни, де проблеми вирішуються легше, зазвичай звертаються до парламентської влади. У суспільствах, які характеризуються недостатнім ступенем взаємної суспільної довіри, напівпрезидентська система правління кращою мірою, ніж інші типи державного режиму, дозволяє захистити процеси зміцнення демократії.

За кордоном зазвичай не виділяють парламентарної республіки, а вважають за краще говорити про «парламентську форму правління», «представницьку форму правління», «парламентарну демократію», «парламентарний режим», «парламентарну систему» тощо, що охоплює як парламентарну республіку, так і парламентарну монархію [41, с. 165].

Доцільно вказати на такі ознаки парламентарної республіки: очільник держави, зазвичай, обирається парламентським шляхом; президент парламентарної республіки наділяється формально значними повноваженнями, але практично не здійснює майже ніякого впливу на реалізацію державної влади через необхідність контрасигнації своїх рішень; проголошується верховенство парламенту, але він працює під жорстким контролем уряду; встановлюється відповідальність уряду за свою діяльність перед парламентом, але фактично парламент завжди може бути розпущений урядом, який втратив довіру до нього.

Парламентарна республіка поширена набагато рідше, ніж президентська. Це Австрія, Німеччина, Індія, Італія та низка інших держав. Наразі тривають дискусії про причини цього. Окремі автори вважають, що парламентарна республіка вичерпала себе повністю на сучасному етапі, чи принаймні, має суттєві недоліки.

Так, недоліки парламентарної системи зводяться до крайньої фрагментарності партійної системи, яка прирікає парламентську коаліцію на аналогічну фрагментарність, а уряд на нестійкість і до цілком реальної загрози тиранії, яку може створити проста парламентська більшість. Значною рисою цієї форми правління є та, що склад та політика уряду безпосередньо

відображають співвідношення сил у парламенті – органі народного представництва. Однак це вважається великим недоліком за відсутності міцної більшості в будь-якій одній партії, що породжує урядову «чехарду», прикладом може бути Італія, де за півстоліття змінилося 50 складів урядів, тобто кожен уряд керував країною в середньому менше року.

Зустрічаються й інші оцінки, зважаючи на той факт, що мав місце крах демократичного парламентаризму в період між двома світовими війнами в Іспанії, Португалії, Греції, Італії, Австрії, Німеччині та більшій частині Східної Європи. Однак це видається безпосередньо не пов'язаним з кризою парламентаризму в зазначених країнах, тим більше, що переважна кількість зазначених країн після завершення Другої світової війни повернулися саме до парламентарних форм правління.

Розгляд характерних рис організації та порядку функціонування інституту президентства в сучасній парламентарній республіці дозволяє зробити висновок про те, що президент не є ключовою фігурою в системі центральних органів державної влади. Реально визначає та керує політикою країни уряд, що робить основною фігурою у системі державного управління прем'єр-міністра.

Сама ж виконавча влада, по суті, є продовженням законодавчої, і тим самим зводитиметься до мінімуму можливий конфлікт між гілками державної влади. Це можливо завдяки єдності вищих органів державної влади, оскільки прем'єр-міністр та урядовці призначаються і контролюються парламентською більшістю.

У результаті, за загальним правилом, уряд залишається при владі лише доти, доки має підтримку парламентської більшості, із втратою якої вона зникає. Водночас можливий і розпуск парламенту (або його нижньої палати), що створює політично відповідальний парламент і уряд [35, с. 112].

Зазначимо, що акцентування уваги на незалежності виконавчої влади навряд чи виправдано в силу підзаконного характеру її діяльності і необхідності постійного систематичного контролю за здійсненням виконавчої

влади з боку двох інших гілок влади і глави держави, щоб уникнути розбалансування принципу поділу влади. Виконавча влада через особливості правозастосовчої діяльності по виконанню і реалізації положень законів і Конституції України дійсно має вторинний характер. Крім того, структура, основи правового статусу і повноваження виконавчої влади, її відповідальність можуть визначатися виключно законом.

Всеохоплюючий і предметний характер виконавчої влади досягається за допомогою чиновницького апарату, в руках якого знаходяться значні організаційно-фінансові ресурси, і безперервним характером її здійснення. При цьому, важливу роль відіграє адміністративний характер виконавчої влади. Велике значення для розуміння сутності виконавчої влади мають ознаки можливості примусового забезпечення виконання державно-владних приписів органів виконавчої влади та застосування до порушників заходів державного примусу.

Дана ознака притаманна й іншим гілкам влади, але лише виконавча влада володіє реальним репресивним апаратом застосування державного впливу, який повинен реалізовувати свої повноваження виключно в законно встановлених формах і порядку (в іншому випадку дані заходи є адміністративним свавіллям). Важливу роль відіграє ознака системності та структурованості виконавчої влади. Наведені положення дозволяють сформулювати загальні критерії поняття виконавчої влади.

Виконавча влада трактується через певний ряд категорій. До таких, в залежності від авторської концепції, відносяться або система органів, або система повноважень [35, с. 112].

Отже, можемо зробити проміжний висновок, що виконавча влада - гілка державної влади, виражена системою органів виконавчої влади, які здійснюють державне управління справами суспільства, забезпечуючи його поступальний розвиток на основі законодавства і самостійної реалізації державно-владних повноважень виконавчо-розпорядчого характеру.

З точки зору концепції поділу влади, виконавча влада - це влада по виконанню законів, щодо реалізації їх в життя будь-якими законними заходами, включаючи примус. Виконавча влада не замикається тільки на виконанні законів.

Носії виконавчої влади виробляють і реалізують політику національного розвитку, від них залежить формування сприятливого середовища для функціонування ринкових структур, від їх діяльності, в кінцевому рахунку, залежить доля перетворювальних процесів.

Президентська республіка є, явно переважаючим різновидом республіканської форми правління.

Характерні ознаки цієї республіки: поєднання в руках президента повноважень глави держави та уряду; відсутність інституту парламентської відповідальності уряду; позапарламентський метод обрання президента та формування уряду; відповідальність уряду лише перед президентом; зосередження в руках президента величезної політичної, військової та соціально-економічної влади; відсутність у парламенту права оголошення вотуму недовіри уряду.

Особливістю сучасного республіканізму є різні коригування форми правління, в результаті яких залишається все менше «чистих» президентських і парламентарних республік і виникають «гібридні» або змішані форми правління – суперпрезидентські, монократичні та напівпрезидентські республіки.

З урахуванням раніше розглянутих класичних форм республіки можна дійти висновку, що головна різниця між ними полягає у способі політичної відповідальності уряду, проте інші ознаки, зокрема і порядок призначення уряду є вирішальними, наприклад, у парламентарній республіці уряд також формально призначається президентом, хоча насправді його акт про призначення глави уряду відбиває лише волю парламентської більшості.

Кожна з «класичних» республік має свої позитивні та негативні сторони. Однією з позитивних рис президентської республіки є стабільність уряду, який

парламент не має права звільнити через боротьбу партійних фракцій або зміну співвідношення сил у його стінах, але також очевидно, що має місце і тяжіння до авторитаризму, оскільки в будь-якому випадку можливість контролю парламенту за діяльністю уряду суттєво обмежується.

З іншого боку, позитивною рисою парламентарної республіки є відповідальність уряду перед парламентом, яке має враховувати у своїй діяльності співвідношення зусиль у парламенті, отже, і думку. Але уряд у парламентарній республіці в умовах багатопартійної системи, особливо якщо немає домінуючої партії чи стійкої коаліції партій, що утворюють парламентську більшість – слабкий, нестабільний і часто відправляється парламентом у відставку, що для країни, яка переживає радикальні економічні реформи, не бажано, бо неминуче буде викликати спад економічної діяльності, зниження рівня життя, інфляцію та гальмувати становлення інститутів громадянського суспільства, придушувати у них процеси саморегуляції [32, с. 96].

Зробимо короткий екскурс у історію формування та особливості суперпрезидентської республіки. Так, слід зазначимо, що основою для виникнення суперпрезидентської республіки стала форма правління встановлена в США, що дала світові зразок стабільної системи правління, на яку згодом орієнтувалася більшість як нових незалежних держав, так і метрополій.

Проте результат виявився неоднаковим. Це і сповзання республік до монархії та диктатури, і виникнення різних варіантів республіканської системи правління. Особливо показовим у цьому плані є досвід держав Латинської Америки.

На становлення та розвиток основних державно-правових інститутів країн Латинської Америки накладає певний відбиток та обставина, що досі ці країни за основними соціально-економічними показниками займають особливе проміжне становище між розвиненими постіндустріальними країнами та державами Азії та Африки, що звільнилися. Вони значною мірою

випереджають за найважливішими показниками останні, але значно відстають від промислово розвинених постіндустріальних країн. Постійні зміни державно-правового механізму цих країн, які є прямим результатом нестабільності політичних систем, чинять, природно, безпосередній вплив на характер і функціонування основних державно-правових і політичних інститутів.

Звісно ж, причин переродження форми правління у країнах Латинської Америки декілька: пряме втручання збройних сил в політичне життя; вирішальна роль виконавчих органів у системі поділу влади (президента та уряду); поєднання посад очільника держави і глави уряду, що створило потужний, майже одноосібно здійснюваний інструмент влади; президентська влада функціонує здебільшого в умовах слабкої та нестабільної партійної системи [14, с. 112].

Таким чином, суперпрезидентська республіка – це система державного управління, основною рисою якої є гіпертрофована, практично неконтрольована президентська влада. Для обґрунтування цього використовують принцип прямих виборів президента виборцями, завдяки якому він отримує, мандат на управління країною безпосередньо «з рук народу», що дає йому право протиставити себе всім іншим державним органам та громадським організаціям.

На противагу всевладдю президента було запроваджено принцип ротації, тобто. неможливість переобрання президента на наступний термін. Теоретично він перешкоджає можливості встановлення диктатури президента, але на практиці далеко не завжди може запобігти державним переворотам і встановлення диктаторських режимів.

Посиленню особистої влади президента сприяє відсутність у низці зазначених країн посади віце-президента республіки. Випадки усунення президента від влади в порядку процедури імпічменту в Латинській Америці вкрай рідкісні. Значно частіше, ніж «імпічмент» та політична відповідальність у формах, передбачених конституцією, у країнах Латинської Америки

використовується усунення від влади внаслідок державного перевороту [24, с. 95].

Іншою республіканської формою правління, що характеризується максимальною концентрацією влади у руках глави держави, коли всі інші органи державної влади управління виступають як підлеглі інститути, є монократична республіка. Багато вітчизняних дослідників не вбачають різниці між суперпрезидентською та монократичною республіками, вважаючи їх тотожними.

Звісно ж, характерною особливістю монократичних республік є та, що, попри існуючу форму президентури - одноосібну, змішану чи колективну людиною номер один у державній ієрархії завжди був Генеральний секретар партії, який у більшості випадків обіймав усі ключові державні посади і реально керував державою.

На Україну справила великий вплив французька модель - напівпрезидентської республіки, коли: президент обирається загальним голосуванням; має в своєму розпорядженні власні прерогативи, що дозволяють йому діяти незалежно від парламенту та уряду; поряд із президентом діє уряд, який очолює прем'єр-міністр, який відповідальний перед парламентом; Президент покликаний об'єднувати всі гілки державної влади, сприяти їхньому узгодженому та ефективному функціонуванню.

У науці така модель нерідко викликає заперечення. Концентрація повноважень державної влади у руках президента аж ніяк не свідчить про оптимальність конституційного вибору. Навпаки, зростають спокуси одноосібної влади, властиві людській природі. А розрахунок лише на особливий управлінський талант та державний розум може призвести до трагічних наслідків ... все це дає підстави для переосмислення офіційних переваг обраної форми правління.

Наразі, вітчизняна модель інституту президентства в Україні почала набувати рис режимів, для яких властива наявність слабких прем'єрів, мінімального поділу влади та зосередженням політичної влади у самого

лідера, який нагадує «царедворця чи генсека в оточенні товаришів по Політбюро». Подібна концентрація влади супроводжується високим рівнем корупції та вкрай низьким рівнем ефективності, що ми можемо спостерігати на сучасному етапі розвитку інституту президентства в Україні. Дані обставини, безумовно, є головною причиною сучасної кризи досліджуваного політико-правового інституту.

Ця критика сама по собі не нова, у тій же Франції, всі президенти V республіки, крім самого Ш. де Голля, критикували президентський режим влади, поки були парламентськими діячами (Ж. Помпіду, В. Жіскар Дестен, Ф. Міттеран, Ж. М.). Ширак). Однак, коли їх було обрано, жодної конституційної реформи не відбулося, і всі вони користувалися поєднанням переваг, які дає сильному очільнику держави президентський режим із властивими лише парламентарній формі правління невідповідальністю глави держави та правом розпуску.

Справді, деякі конструкції, закладені в напівпрезидентську модель, як показала практика, самої Франції з 1958 р. та інших держав, які наслідували її приклад, не реальні для втілення в життя. Наприклад, функція арбітражу глави держави, яка фактично зведена до керівництва виконавчою владою, що здійснюється президентом, до патронажу уряду, у всіх проблемах з якими він стикається у взаєминах з парламентом [24, с. 95].

Дуалістичне регулювання організації урядової влади, сприяло перетворенню саме президента на справжнього главу уряду, а прем'єр-міністр відіграє у ньому другорядну роль.

Прерогативи очільника держави в напівпрезидентській республіці у сфері виконавчої влади виражаються в тому, що він призначає прем'єр-міністра та приймає його відставку, а на пропозицію останнього призначає та зміщує членів уряду. Президент республіки головує на засіданнях уряду, підписує обговорені у ньому ордонанси і декрети. Президент ратифікує міжнародні договори, є головнокомандувачем збройних сил. Навколо

президента сфокусований офіційний апарат, що складається з його найближчих однодумців, який, по суті, дублює офіційний уряд.

Президент спілкується з парламентом через послання, які не підлягають жодному обговоренню. Президент може скликати парламент на надзвичайні сесії. Усі закони, ухвалені парламентом, промульгує президент. Він має право вимагати їхнього нового обговорення (Вето) або передати будь-який закон для перевірки відповідності Конституції. Президент має право поставити на референдум законопроект, що стосується організації державної влади чи схвалення угоди, міжнародного договору тощо.

Таким чином, у руках очільника держави при напівпрезидентській республіці зосереджена величезна влада, а повноваження його ширші, ніж повноваження президента.

На підставі вищевикладеного видається, що напівпрезидентська республіка затверджує принцип верховенства президентської влади, який виявляється у розвитку та розширенні президентських повноважень у всіх сферах державного управління та винесення президента за межі звичної «тріади». Саме розширення президентських повноважень може бути здійснено за допомогою внесення змін до Конституції або на основі політичних угод, прецедентів, звичаїв.

Як було вказано раніше, 21 лютого 2014 р. Верховна Рада України проголосувала за повернення до реформи 2005 р. й відновлення парламентсько-президентської форми правління [33, с.42].

Її специфікою є те, що президент залишається більш сильною політичною фігурою, ніж в більшості європейських прем'єр-президентських режимах. Так, згідно з європейським досвідом, президент має або право вето, або право видавати укази, але не одночасне володіння даними правами (на що має право український гарант конституції). Якщо президент в таких прем'єр-президентських республіках, як Австрія, Румунія та Словенія взагалі не має права вето, то в Україні президентське вето може бути подолане тільки двома третинами голосів. Президент України має право (самовільно або за народною

ініціативою) призначати референдум, чого не мають президенти Фінляндії, Литви, Польщі, Португалії та Словенії. В Україні право президента видавати укази нічим не обмежується, тоді як у Фінляндії, Литві та Португалії президент не має такого права, в Словенії та Ісландії укази президента має ратифікувати парламент, а у Франції, Польщі та Румунії президент може видавати укази тільки у певних сферах. Український президент наділений повноваженнями визначати напрям міжнародних відносин, тоді як, наприклад, Президент Польщі зовнішню політику реалізує у співпраці з прем'єр-міністром.

Отже, спираючись на європейський досвід, необхідно, конституційно закріпити розмежування повноважень у трикутнику „президент–кабінет міністрів–парламент", провести партійну й електоральну реформи.

Як показує європейській досвід, ефективна діяльність прем'єр-президентської системи залежить від формування в парламенті стійкої пропрезидентської більшості. В українському випадку можна застосувати наступні варіанти, що призведуть до формування пропрезидентської більшості у парламенті:

– зміна електоральної формули, що передбачає:

а) стійку пропрезидентську більшість;

б) запобігання потраплянню до парламенту дрібних партій;

– впровадження бікамералізму;

– запобігання партійній фрагментації, що посилить партійну дисципліну та дозволить партії, що отримала більшість у парламенті, проводити ефективну законотворчу діяльність.

Ураховуючи європейський досвід стримань / противаг у владних повноваженнях президента та прем'єр-міністра, можна рекомендувати наступний варіант такого розподілу. У Президента України є право (за пропозицією парламентської коаліції) вносити на розгляд парламенту кандидатуру прем'єр-міністра. Прем'єр-міністр формує кабінет міністрів та є підзвітним тільки парламенту. З метою реалізації контрольної та

арбітражної функцій президента в прем'єр-президентській системі, Президенту України надається право:

– розпуску парламенту у випадку бездіяльності Верховної Ради (блокування трибуни, бійки тощо);

– розпуску Кабінету Міністрів у випадку особливих обставин;

– контролю за діяльністю суддівської гілки влади (із законодавчо врегульованою можливістю звільнення суддів).

У свою чергу, з метою контролю за діяльністю Президента України, Верховна Рада отримує право ініціювати імпічмент президенту. Також парламент отримує можливість долати вето президента простою більшістю голосів, а сам президент отримує обмежене право видавати укази тільки в окремих сферах (наприклад, у зовнішній політиці) [57]. Щодо найсучасніших тенденцій у формуванні моделі реформування інституту президентства в Україні, зокрема, і у контексті європейських векторів його трансформації, зазначимо, що, наприклад, на думку глави Центру конституційної демократії Університету Індіани (США) Девіда Вільямса, інститут президентства в сучасній Україні створює загрозу демократії. Надалі краще відмовитися від прямих виборів глави держави.

Він зазначив, що в 90-х роках на стадії становлення української незалежності була надія, що інститут президентства призведе до поділу влади. За словами Вільямса, ситуація в країні залежить тільки від людей. Однак він підкреслив, якщо людей не влаштовує такий стан справ, то потрібно міняти саму систему. А такі дії, як зміна Конституції, де по черзі передають повноваження то парламенту, то прем'єр-міністру, то главі держави, – не вихід. Вільямс акцентував, що громадяни в країні повинні відчувати свою силу у відносинах із владою. Адже, наразі інститут президентства в сучасній Україні створює загрозу демократії [29].

Причиною такого розвитку подій є неповага нині чинного президента до Конституції України, до основних засад формування політичного простору України, що викликає безсумнівне обурення у прогресивних колах

суспільства. Частково вдалі спроби президента В. Зеленського узурпувати владу в країні обумовлено доволі пасивною позицією більшості електорату, заангажованого радянським минулим.

Отже, зазначимо, що Україна системно рухається від фактично президентської республіки 1991 року до конституційно закріпленої парламентарної в майбутньому, перебуваючи станом на 2021 рік у реаліях взаємодії органів державної влади за парламентсько-президентської форми держави.

Узагальнюючи зазначимо, що третій розділ роботи було присвячено виявленню шляхів удосконалення інституту президенства в Україні. Під час виконання даного розділу дослідження ми здійснити характеристику європейського досвіду становлення та розвитку інституту президентства. Описали та спрогнозували гіпотетичні моделі реформування інституту президентства в Україні у контексті європейського вектору його трансформації.

ВИСНОВКИ

В ході здійсненого дипломного дослідження сформувались наступні висновки.

1. Нами було обґрунтовано системну методологію дослідження. Зазначено, що методологія дослідження базується на певних загальнонаукових принципах та методах пізнання, що включають, зокрема: принцип системності; принцип об'єктивності; принцип розвитку; принцип декомпозиції.

Задля всебічного розкриття об'єкта дослідження, нами було використано певні загальнонаукові методи дослідження, а саме: метод індукції та дедукції, порівняння, абстрагування, аналогії, узагальнення, аналізу та синтезу.

Поряд із загальнонауковими методами пізнання застосовувалися методи дослідження, властиві правовій науці.

Так, поставлені в дослідженні проблеми, розглядалися, головним чином, за допомогою формально-юридичного методу пізнання правової дійсності. Метод тлумачення правових норм був використаний у процесі усього дослідження для з'ясування окремих аспектів законодавчої регламентації функціонування інституту президентства в Україні. Окрім того, в основу дослідження покладено порівняльно-правовий метод та метод правового моделювання.

2. У роботі було з'ясовано наукові підходи до розгляду сутності інституту президентства та його еволюції у системі державної влади, а також здійснений аналіз джерел з теми дослідження. Аналіз стану наукової розробки теми засвідчив, що відомості, присвячені темі дипломного дослідження, відображено у окремих групах теоретичних доробків, до яких, в рамках роботи, віднесено: наукові праці сучасних дослідників, присвячені розвитку інституту президенства в Україні, зокрема, і у його історичному аспекті.

Джерельну базу дослідження становлять різноманітні за походженням, ступенем інформативності, видовими ознаками й змістом документи і матеріали, які умовно можна поділити на декілька груп. Такий поділ зумовлено походженням, змістом, особливостями та характером викладу опрацьованих джерел.

Перша група джерел представлена історичними нормативними актами, які відображають питання про традиції та історичний досвід державотворення в нашій країні як чинників впливу на становлення інституту президентства.

Друга група джерел представлена нормативними доробками радянського періоду державотворення, а саме: Конституцією СРСР 1936 р., Конституцією УРСР 1978 р., Законом «Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін до Конституції (Основного Закону) СРСР», Законом УРСР «Про заснування посади Президента і внесення змін у Конституцію УРСР 1978 р.», Законом УРСР «Про Президента Української РСР», Постановою Верховної Ради УРСР «Про вибори Президента Української РСР».

Третю групу джерел склали нормативно-правові акти незалежної України, якими врегулюванні початки та подальший розвиток інституту президентства в Україні.

Отже, як свідчить аналіз джерел, нинішній інститут президентства в Україні створився не відразу. Він пройшов кілька форм за назвою і статусом. Спочатку Президент України за своїм статусом і назвою був найвищою посадовою особою в державі потім – главою держави й главою виконавчої влади, і нині, за чинною Конституцією України, є главою держави. Наразі, Президент України як глава держави втілює національну єдність, наступність державної влади, він є гарантом національної незалежності й територіальної цілісності, а іноді проголошується також арбітром, координатором діяльності державних органів тощо.

3. У дослідженні було окреслено передумови зародження та основні етапи розвитку інституту президентства в Україні. Так, зазначено, що інститут

президентства в Україні склався не водночас. Спочатку Президент за своїм статусом і назвою був найвищою посадовою особою в державі, потім главою держави і главою виконавчої влади.

У своєму розвитку інститут президентства в Україні пройшов кілька етапів.

Перший етап становлення інституту президентства припав на 1991- 1995 рр. Процес реформування державної влади в Україні почався з Декларації про державний суверенітет України, яка була прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. Другий етап починається з 1996 року, коли була прийнята Конституція України, яка визначала статус Президента. Згідно з Конституцією Президент набував статусу глави держави і виступав головною виконавчої влади.

Як глава держави Президент України був гарантом національної безпеки, свободи громадян, державного суверенітету, додержання Конституції та законів. Новий, третій етап розвитку інституту президентства, почався в 2004 р. і пов'язаний з президентськими виборами. Політична криза, що виникла після другого туру президентських виборів, які пройшли в листопаді 2004 р., актуалізувала питання про проведення політичних перетворень.

У 2010 р. розпочався четвертий етап розвитку інституту президентства, який знову був пов'язаний з президентськими виборами в Україні. Перемога В. Януковича започаткувала процес повернення країни до президентсько-парламентської форми правління.

П'ятий період бере свій початок з лютого 2014 р. коли В. Янукович самоусунувся від виконання своїх прямих конституційних повноважень. Сучасний етап розвитку інституту президентства в Україні слід рахувати від початку обрання на посаду Президента України П. Порошенка та донині.

Подальші події показали певний розкол в українському соціумі, обумовлений живучістю консервативного менталітету у певних колах українського суспільства.

Отже, за роки незалежності в Україні становлення інституту президентства було піддано впливу політичної боротьби, яка розгорнулася між основними політичними силами. Постійні зміна повноважень Президента, коли періоди парламентсько-президентської форми правління змінювалися президентсько-парламентськими, справили негативний вплив на розвиток української держави.

4. Виконання завдання із виявлення особливостей сучасного кризового стану інституту президентства дозволяє зробити певні узагальнення. Так, остання виборча кампанія з виборів Президента України висвітлила низку нових проблем і у цій сфері та загострила вже існуючі.

Використання своєрідної передвиборної тактики в новому форматі «розсіювання і збирання» голосів прибічників забезпечило переконливу перемогу новообраному Президенту України, лідеру нової політсили «Слуга народу». Незважаючи на конституційні положення щодо статусу Президента в Україні, його фактичний статус після виборів 2019 року почав стрімко мінятися якраз в бік посилення його позицій у сферах функціонування законодавчої та виконавчої влади. Як перші кроки на посаді глави держави, так і подальша діяльність Президента України після виборів 2019 року продемонстрували суттєве посилення його ролі у системі поділу державної влади. Подальший розвиток цього інституту залежатиме, передусім, від ефективності діяльності Конституційного Суду України, який має стати на заваді непропорційному розподілу влади, надмірному накопиченню повноважень та відповідальності Президентом України, а також невиправданим з точки зору функціонування системи конституційної демократії конституційним змінам.

5. У рамках дипломного дослідження було охарактеризовано європейський досвід становлення та розвитку інституту президентства. Зазначено, що першими європейськими країнами, де було 1848 року введено посаду президента як глави держави, стали дві республіки – Франція та Швейцарія.

Незважаючи на одночасність запровадження, статус та повноваження президентів через особливості історичного розвитку цих країн були різні. Після Другої світової війни до західноєвропейських держав, очолюваних президентами, увійшли Італія, Греція, Португалія, Ісландія та Мальта.

Зарубіжний досвід конституційного закріплення правового статусу президента широко використовувався країнами Східної та Центральної Європи, але з урахуванням національної специфіки, культурних традицій, розстановки політичних сил у країні.

Останнім часом дедалі частіше згадують східноєвропейський тип республіки. До цього типу відносять Польщу, Румунію та Болгарію. Для цих країн характерні такі особливості інституту президентства: президент обирається безпосередньо населенням; існує самостійна посада глави уряду; кандидатура прем'єр-міністра затверджується парламентом на пропозицію президента; уряд підзвітний парламенту; президент здійснює частину повноважень виконавчої влади; умови розпуску парламенту суворо обумовлено; обмежена кратність перебування однієї й тієї ж особи на посаді президента; є інститут дострокових виборів президента.

Як ми виявили у роботі, інститут президентства – це владний інструмент, тобто сукупність владних повноважень президента у сфері державного управління, які однаково залежать як від конституційних норм, що регулюють функціонування президентської влади, так і від політичної діяльності президента.

Становлення інституту президентства – це тривалий історичний процес. Тому досвід інституту президентства у різних країнах та багато з його правових норм, які виявили свою доцільність у зарубіжній практиці також корисні у процесі формування політичної системи в Україні.

6. Нами було наведено можливі моделі реформування інституту президентства в Україні у контексті європейських векторів його трансформації. У роботі було вказано, що як показує європейській досвід, ефективна діяльність прем’єр-президентської системи залежить від

формування в парламенті стійкої пропрезидентської більшості.

В українському випадку можна застосувати наступні варіанти, що призведуть до формування пропрезидентської більшості у парламенті: зміна електоральної формули; впровадження бікамералізму; запобігання партійній фрагментації, що посилить партійну дисципліну та дозволить партії, що отримала більшість у парламенті, проводити ефективну законотворчу діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація про державний суверенітет України від 16. 07. 1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. №31. ст.429.

2. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України 8 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1995. № 18. ст.133 (Втратив чинність).

3. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. Київ: Преса України, 1997. 80 с.

4. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2020. № 7. № 8. № 9. ст.48.

5. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14-15, № 16-17. ст.133. глава 28.

6. Про очищення влади: Закон України від 16 вересня 2014 року. *Відомості Верховної Ради.* 2014. № 44. ст.2041.

7. Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України: Постанова Верховної Ради України 22 лютого 2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 11. ст.158.

8. Рішення Конституційного Суду № 20-рп/2010 від 30.09.2010 р. у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text (дата звернення: 30.09.2021).

9. Авер'янов В. Б. Вибрані наукові праці Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 350 с.

10. Агафонов С. Історичний розвиток інституту глави держави в Україні. *Право України*. 2001. № 7. С. 102-104.

11. Александров Н.Г. Право и законность в период развёрнутого строительства коммунизма: монография. Москва : Госюриздат, 1961. 296 с.

12. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х т. Москва : Юрид. лит., 1981. Т.1. 360 с.

13. Анісімова Ю. В., Глущенко Н. В. Конституційно-правові засади організації та здійснення публічної влади: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 2–6 березня 2021 р.)* / Конституційний Суд України та ін. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова, 2021. С. 14-16.

14. Афонін Е., Мартинов А. Українське диво: від депресії до соціального оптимізму. Київ : Києво-Могилянська академія, 2019. 296 с.

15. Барабаш Ю.Г. Парламентський контроль в Україні: проблеми теорії та практики. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2004. С. 12.

16. Батанов О.В. Інавгурація президента як інститут конституційного права: аксіологічні та онтологічні засади. *Часопис Київського університету права.* 2011. № 4. С. 114-119.

17. Бориславський Л. Інститут Президента України після виборів 2019 року: новий етап розвитку? *Український часопис конституційного права.* 2019. №1. С. 43 -50.

18. Букач В. В. Конституційно-правовий інститут президентства в Україні. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 277-279.

19. Бурчак Ф. Г. Дальнейшее укрепление правовой основы государственной и общественной жизни. Киев : Общество Знание УССР, 1987. 47 с.

20. Вибори Президента України 2019. Результати голосування. Центральна виборча комісія. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp300pt001f01=719.html (дата звернення: 15.09.2021).

21. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 130 с.

22. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія: підручник. Харків : ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017. 180с.

23. Головатенко В. Правові акти Президента України: юридична природа, статус, функції. *Право України.* 2004. №3. С.14-18.

24. Гомоляко О.В. Інституціональний фактор формування національної моделі публічної політики України. *Інституціоналізація публічного управління в Україні в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних викликів: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю* (Київ, 24 трав. 2019 р.) : у 5 т. / за заг. ред. А. П. Савкова, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2019. Т. 1. 172 с.

25. Гонюкова Л. В., Таран Є. І., Петроє О. М. та ін. Імперативи формування громадянського суспільства в умовах модернізації державного управління в Україні: головні виміри та виклики: кол. моногр. Київ : НАДУ, 2018. 288 с.

26. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн.; [редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. Репринтне видання. Київ : Наукова думка, 1991- 2000. 648 с.

27. Демчук Р. В. Постмайданна міфологія у репрезентації політичної еліти. Революція Гідності: на шляху до історії [електронний ресурс] : збірник наукових праць = The Revolution of Dignity: on its way to history : Collection of research contributions / відп. ред. І. Пошивайло, Л. Онишко ; Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні. Музей Революції Гідності, Український інститут національної пам'яті та ін. Київ : Національний музей Революції Гідності, 2020. С. 64-75.

28. Інавгураційна промова Президента України Володимира Зеленського. URL: https://www.president.gov.ua/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489 (дата звернення: 16.09.2021).

29. Інститут президентства в сучасній Україні створює загрозу демократії – американський конституціоналіст Вільямс URL: https://news.obozrevatel.com/ukr/politics/institut-prezidentstva-v-suchasnij-ukraini-stvoryue-zagrozu-demokratii-amerikanskij-konstitutsionalist-vilyams.htm (дата звернення: 05.11.2021).

30. Каденко Д. Щодо проблематики взаємодії держави і громадянського суспільства. *Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації: збірн. матер. доповідей та тез ІІІ-ої Всеукраїнської інтернетконференції*, Київ, 15 квітня 2020 року / за заг. наук. ред. Р.В. Войтович, П.В. Ворони. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2020. С. 142-145.

31. Конституційне право України : навч. посіб. / за ред. В. О. Серьогіна. Харків : [ХНУВС], 2010. 368 с.

32. Кормич Л. І. Євроінтеграційна стратегія сучасної України: фактори впливу та проблеми реалізації. *Актуальні проблеми політики*. Зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2018. Вип. 61. С. 95–106.

33. Кормич Л. І. Специфіка політичного розвитку України в світлі євроінтеграційних процесів : навчально-методичний посібник для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти. Одеса : Фенікс, 2021. 98 с.

34. Копейчиков В. В. Механизм Советского социалистического государства. Харьков : [б. и.], 1965. 48 с.

35. Коврига О.С. Взаємодія органів державної влади з громадськістю в системі державного управління України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.* Серія: Державне управління, Том 31 (70) № 2. 2020. С. 109-114.

36. Констанкевич Ю. З. Людський вимір права та морально-етичні критерії персоналістичного формування органів публічної влади. *Право і суспільство*. № 3 / 2019. С. 106-110.

37. Кравченко А. Історія інститут президентства в зарубіжних країнах та в Україні. *Літописець.* 2021. Вип. 16. С. 133-136.

38. Крусян А. Р. Фактори конституційного процесу в сучасній Україні: у пошуках стабільності та демократичного розвитку. *Право України*. 2014. № 7. С. 17-18.

39. Кузнецов Е.Л. Из истории создания института президента СССР. *Государство и право.* 1996. № 5. С. 95-104.

40. Лазарев Б.М. Президент СССР. *Советское государство и право*. Москва : Наука. 1990. № 7.С. 3-14.

41. Міщенко А. Б. Політична трансформація інституту президентства в Україні. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* 2021. №7. С 164–177.

42. Орзіх М. П. Рестарт політичної реформи: науково-прикладні підстави та конституційно-правові наслідки. *Юридичний вісник*. 2010. № 4. 170 с.

43. Орзих М.П. Человеческое измерение права: доктринальная ретроспектива и современная постановка проблемы. Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения. Одесса : Юридична література. 2015. С. 263–270.

44. «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / Відп. ред. В. А. Смолій; упорядники М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб. НАН України. Інститут історії України; Національна бібліотека

України імені В. І. Вернадського; Державна архівна служба України; Центральний державний історичний архів, м. Київ. Львів : Світ, 2011. 440 с.

45. Петришин О. В. Форма правління в Україні: досвід та пошук конституційної моделі. *Вісник Конституційної Асамблеї.* 2013. №1. С. 264-271.

46. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України. Київ : Либідь, 1995. Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид.: [б.в.]. 1995. 606 с.

47. Постанови Великого Збору ОУН (28 січня – 2 лютого 1929 р.). Державний устрій. URL : https://hai-nyzhnyk.in.ua (дата звернення: 30.09.2021).

48. Публічна політика та суспільні зміни в Україні в контексті євроінтеграції: монографія; за заг. ред. С. О. Телешуна, д-ра політ. наук, проф. Київ : НАДУ, 2017. 248 с.

49. Скрипнюк В. М. Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти : монографія. Київ : Логос, 2010. 430 с.

50. Сухонос В.В. Інститут глави держави в умовах республіки: конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти : монографія. Суми : Унів. кн., 2011. 356 с.

51. Тацій В.Я., Погорілко В.Ф., Тодика Ю.М. Конституційне право України. Київ : Український центр правничих студії 1999. 376 с.

52. Теория государства и права / ред. Н.Г. Александров, Ф.И. Калиничев, С.С. Студеникин, А.Ф. Шебанов. Москва : Госюриздат, 1958. С. 287–288.

53. Тимченко І. Конституційна реформа: усвідомлений обопільно розбрат чи об'єктивна необхідність. *Право України*. 2008. № 9. С. 4-14.

54. Тимченко І. Механізм конституційної юрисдикції в Україні: становлення і розвиток. *Право України*. 2010. № 6. С. 12-25.

55. Толочко А.В., Гришаева О.Н. Институт президентства в республиканской форме правления: проблемы концептуализации. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук.* 2016. №17. С. 54-57.

56. Томенко М. В. Самоозначення України: від історії до політики. Київ : Заповіт, 1998. 271 с.

57. Українська модель президентства у контексті новітніх тенденцій європейських трансформацій. Аналітична записка URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/ukrainska-model-prezidentstva-u-konteksti-novitnikh-tendenciy-evropeyskikh : (дата звернення: 16.10.2021).

58. Харарі Ю. Н. 21 урок для 21-го століття Київ : BookChef, Форс Україна. 2018. 440 с.

59. Цуладзе А. Политическая мифология. Москва : ЭКСМО, «Алгоритм». 2003. 382 с.

60. Чернишевич О. В. Інститут Президенства в контексті конституційної реформи 2004 року: вимога часу чи шлях виходу з політичної кризи. *Гілея : науковий вісник.* 2020. Вип. 152. С. 84-88.

61. Чистоколяний Я. В. Історичні аспекти та особливості становлення інституту президентства в Україні та в Польщі: компаративний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2021. № 1. С. 31-37.

62. Шаповал В. М. Виконавча влада в розвинених країнах. Київ, 1996. 60 с.

63. Шатіло В. Інститут президентства в системі державної влади України. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2004. 159 с.

64. Шемшученко Ю. Вступне слово при відкритті постійно діючого методологічного семінару «Методологічні проблеми оновлення Конституції України. Конституційна Асамблея : політико-правові аспекти діяльності. *Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів.* 2012. № 7. С. 5-17.

65. Юринець Ю.Л., Гончарук О.О. Порядок становлення інституту президенства в Україні. *IV Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених.* Національний авіаційний університет. Київ, 2021. Том 1. С. 144-146.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рівень довіри до Президентів України, 1991–2021 рр. [41, с. 169]

Президент	Рівень довіри за результатами виборів, %	Через рік після обрання,%	У рік переобрання, %
Л. Кравчук (1991–1994)	61,6	Немає даних	16
Л. Кучма (1994–1999)	52,15	38	56,25
Л. Кучма (1999–2004)	56,25	27	15
В. Ющенко (2005–2010)	51,99	19,4	5,5
В. Янукович (2010–2014)	48,95	9,7	10
П. Порошенко (2014–2019)	54,7	32	13,8
В. Зеленський (2019 –...)	73,22	51,5	

АНОТАЦІЯ

Белінської Альбіни

«Криза інституту президентства в Україні в умовах незавершеності політичної реформи»

У магістерській роботі здійснено теоретичне обґрунтування засад вивчення інституту президентства в Україні. Окреслено методологію дослідження, виокремлені наукові підходи до розгляду сутності інституту президентства та його еволюції у системі державної влади, проведений аналіз джерел за темою.

Розглянуто основні етапи розвитку інституту президентства в Україні. Окреслено сучасний кризовий стан інституту президентства.

Проаналізовано європейський досвід становлення та розвитку інституту президентства.

Запропоновано моделі реформування інституту президентства в Україні у контексті європейських векторів його трансформації.

Ключові слова: президент, держава, державна влада, інститут президенства, країна, європейський досвід, моделі трансформації.

SUMMARY

Belinska Albina

«Crisis of the institution of the presidency in Ukraine in the conditions of incomplete political reform»

In the master's thesis the theoretical substantiation of the principles of studying the institution of the presidency in Ukraine is carried out. The methodology of the research is outlined, the scientific approaches to the consideration of the essence of the institution of the presidency and its evolution in the system of state power are singled out, the analysis of sources on the topic is carried out.

The main stages of development of the presidency in Ukraine are considered. The current crisis situation of the presidency institution is outlined.

The European experience of formation and development of the institution of the presidency is analyzed.

Models of reforming the institution of the presidency in Ukraine in the context of European vectors of its transformation are proposed.

Key words: president, states, state power, institution of presidency, country, European experience, models of transformation.